

ОТНОСНО ГЛОБАЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Велко Маринов*

УВОД

През лятото на 2007 г. в САЩ избухна ипотечна криза. В кратък срок считаната за “ограничена” ипотечна криза се трансформира във всеобхватна финансова криза. Силно глобализираният финансов пазар съвсем “естествено” придаде на финансовата криза глобален характер. От есента на 2008 г. кризата постепенно обхваща и реалния сектор на глобалната икономика. Специфичното съчетание на финансова и икономическа криза, както и синхронното ѝ протичане в огромен брой страни, подхранват опасенията, че настоящата глобална финансово-икономическа криза ще се характеризира с особена дълбочина и продължителност. В същата посока въздействат и проявите на явен или скрит протекционизъм в редица (главно развити) страни. След първоначалното объркване финансово-икономическата криза предизвиква нестандартни политически действия в много държави: приемат се антикризисни програми, основните лихвени проценти стремително се понижават, правителствата изкупуват високорискови финансови активи или придобиват участие в капитала на финансовите институции, “наливат” се огромни държавни средства във финансово затруднени фирми, понижават се данъчните ставки, привеждат се в действие различни схеми за подпомагане на домакинствата и т.н. Само преди 2–3 години подобни прояви на държавен “активизъм” (определяни от някои като “връщане към Кейнс” или даже към Маркс) бяха смятани за невъзможни и абсурдни. Има всички основания да се очаква, че след кризата “светът няма да бъде същият”.

Глобалната финансово-икономическа криза поставя редица въпроси пред съвременната икономическа наука: какви промени в структурата и характера на съвременната пазарна икономика са настъпили?; означава ли глобалната финансово-икономическа криза и фиаско на неолибералната идеология и съответстващата ѝ политика на национално и международно равнище?; налага ли се промяна на международния икономически ред (и, евентуално, каква да бъде тя)? и т.н. Навярно отговорите на тези и други подобни въпроси ще занимават учени, експерти и политици още дълго време.

Настоящата студия не е пряко посветена на проблематиката на глобалната финансово-икономическа криза, макар че по необходимост кореспондира с нея. Предмет на предлаганата разработка е глобалното управление на международната икономическа система.

Основна цел на разработката е критичният анализ на моделите за управление на международната икономическа система, като по разбираеми причини най-подробно

* Велко Маринов е доктор на икономическите науки, професор в катедра “Международни икономически отношения и бизнес” на УНСС, сл. тел.: 81-95-594.

се интерпретира действащият модел на неолибералния институционализъм. Като конкретни задачи пред изследването се представят търсенията на отговори на някои съществени въпроси:

- защо е необходимо глобално управление на международната икономическа система?;
- какви са мисията и специфичните задачи на глобалното управление на международната икономическа система?;
- какви са основните концептуални модели за глобално управление на международната икономическа система? Как могат да бъдат оценени тези модели?;
- каква е идейно-теоретичната обосновка на действащия модел на неолибералния институционализъм, каква е неговата институционална структура, как еволюира той във времето, какви са постиженията и слабостите на този модел и т.н.?;
- какви алтернативни идеи относно глобалното управление на международната икономическа система бяха лансирани? и т.н.

Авторът не живее с илюзията, че е дал единствено “правилния” отговор на тези въпроси. Като се отчита обаче особената важност на проблема за глобалното управление на международната икономическа система, неговото непредубедено обсъждане е абсолютно необходимо. Бушуващата в момента финансово-икономическа криза е допълнителен аргумент за подкрепа на усилията в тази посока.

1. ИКОНОМИЧЕСКАТА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НЕЙНОТО УПРАВЛЕНИЕ

От края на 70-те – началото на 80-те години на миналия век интернационализацията на стопанския живот и световната стопанска система навлязоха в качествено нов етап на развитие, определян като глобализация. По своята вътрешна структура процесът на глобализацията е изключително богат и включва сферите на икономиката, политиката, правото, науката, културата, информацията, образованието, моделите на поведение и т.н. Широкият обхват на процеса на глобализацията превръща същата в обект на изследване от голям брой обществени науки – икономика, политология, право, теория на международните отношения, социология, културология, история, икономическа география и др. Всяка от тези науки търси своя гледна точка към комплексния процес на глобализацията. По своя характер глобализацията е обективен исторически процес, а не “заговор” на някакви злонамерени, “тъмни” сили. Този обективен процес може обаче да бъде егоистично използван и целенасочено направляван от отделни участници и техни обединения. Тази реална възможност превръща глобализацията в обект на ожесточена идеологическа и политическа борба¹.

По обясними причини най-голям интерес предизвикват проблемите, отнасящи се до икономическата глобализация. Именно в тази област научните дискусии се характеризират с особена острота, при което нерядко се изказват не просто различни, а силно поляризирани становища. При интерпретацията на същността на

¹ Срв. Косолапов, Н.А., Международно-политическая организация глобализирующегося мира, *Общественные науки и современность*, 2001, № 6, с. 140, 141, 146.

икономическата глобализация някои автори изрично подчертават “отстраняването на бариерите за свободната търговия и по-тясната интеграция на националните икономики”², други извеждат на преден план “повишаващата се икономическа взаимозависимост на страните от целия свят в резултат на нарастващия обем и разнообразието на трансграничното преместване на стоките, услугите и международните капиталови потоци, а също благодарение на все по-бързата и широка дифузия на технологиите”³. Значителна познавателна стойност има и следващата дефиниция, според която в условията на глобализация на световното икономическо пространство то започна да се превръща “от рехавя съвкупност на повече или по-малко взаимосвързани национални стопанства в цялостна система, където националните (страновите) социуми се оказват съставни елементи на единния световен икономически организъм, обединен вече не просто от международното разделение на труда, но и от гигантските по своите мащаби, понякога световни, производствено-пласментни структури, от глобалната финансова система и планетарната информационна мрежа Интернет”⁴. Според автора на настоящия труд, глобализацията на съвременната икономика трябва да се дефинира като обективен исторически процес на формиране на единно икономическо пространство в планетарен (световен) мащаб. Този процес означава, че производителите и инвеститорите все по-подчертано разглеждат световната икономика като “единен пазар и единна производствена зона с регионални и национални подсектори, а не като мрежа от отделни национални икономики, свързани помежду си с търговски и инвестиционни потоци”⁵. Даденото тук определение налага да се направят някои уточнения: а) формирането на единно глобално икономическо пространство в никакъв случай не означава отмиране на националните стопанства като икономическа реалност; б) единното планетарно икономическо пространство не е еднородно (хомогенно). Напротив, в неговите рамки протича интензивна диференциация на различните национални икономики⁶; в) глобализацията на световната икономика е динамичен еволюционен процес, а не застинало (завършено) състояние; г) обективният характер на този процес го прави необратим в стратегически план.

Ускорено развиващият се процес на икономическата глобализация е закономерен резултат от действието на широк кръг фактори:

а) либерализацията на стопанския живот практически във всички групи страни през последните 3 десетилетия. Макар и осъществявана с нееднаква интензивност и последователност в различните групи страни, либерализацията има обща стратегическа насоченост – активиране на предприемачеството, по-пълно из-

² Стиглиц, Дж., Глобализация: тревожные тенденции, М., 2003, с. 7.

³ World Economic Outlook, 1997, May, p. 45.

⁴ Шишков, Ю., Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение, МЭ и МО, 2008, № 8, с. 4.

⁵ UN, INCTAD, Globalization and Liberalization. Development in the face of two powerful currents (Report of the Secretary – General of UNCTAD to the ninth session of the Conference), New York and Geneva, 1996, p.6; ООН, ЮНКТАД, Доклад Семинара по региональным экономическим соглашениям и их связи с многосторонней торговой системой, 15–17 января 1996 г., Женева, с. 5.

⁶ Срв. Касолапов, Н., Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты, МЭ и МО, 2001, № 3, с. 70,71.

ползване действието на конкурентните пазарни сили, преосмисляне ролята на държавата в стопанския живот и т.н. Либерализацията логично обхваща и външноикономическата сфера – търговията, преките инвестиции, другите финансови операции, производственото коопериране, научно-техническите връзки и т.н. Либерализацията на външноикономическата сфера е съществена стопанскополитическа предпоставка за динамизирането на целия спектър на съвременните международни икономически отношения;

б) активното усвояване на съвременните информационни, комуникационни, промишлени, транспортни и други технологии. Според някои оценки технологичните изменения, настъпили през последната четвърт на XX век, по своите последици превъзхождат такива радикални технологични изменения в миналото като внедряването на парните двигатели в края на XVIII век, железопътното строителство през 40-те години на XIX век, електричеството в края на XIX век и автомобилите през 30-те години на XX век⁷.

В края на XX век все по-последователно се налага нова технологична структура, която след високоразвитите пазарни икономики ускорено навлиза в страните от следващите ешелони⁸. Новата технологична структура обуславя редица съществени дългосрочни последици – дълбока промяна в структурата на икономиката; рязко повишаване ефективността на възпроизводството; качествени промени в съотношението на факторите на разширеното възпроизводство; интензификация и реструктуриране на международното разделение на труда и т.н. Под въздействието на новата технологична структура в международен оборот са въвлечени редица стоки и услуги, които по-рано не са били предмет на международна търговия. Новите технологии направиха възможно и целесъобразно разчленяването на единния процес на производството на готовия продукт (в т.ч. и в международен мащаб) и активизирането на връзките по линия на производственото и научно-производственото коопериране.

Усвояването на съвременни транспортни технологии, съчетано с използването на нови поколения транспортни средства и модерна инфраструктура, рязко повишава икономическата компактност на света, ускорява и поевтинява международните превози. На тази основа се стимулира разгръщането на международните търговски и кооперационни връзки, а относителното значение на фактора разстояние при осъществяването на международния икономически обмен закономерно се понижава. Модерните комуникационни технологии, основани на електрониката, кибернетиката и космическите спътници, ускоряват “световния ритъм” вследствие “революцията на реалното време”. Международните комуникации днес се осъществяват мигновено и при относително ниски разходи. На тази основа равнището на интегрираност на отделните териториални пазари рязко се повишава. “Връх” на революционните промени в тази област е световната компютърна мрежа Интернет.

Съчетаването на съвременните информационни и комуникационни технологии съществено повишава възможностите на управлението: от техническа, технологична и организационна гледна точка управлението на сложни комплекси с гло-

⁷ La nouvelle economie mondiale, Alternatives econ., P., 1997, № 32, p 38.

⁸ Шишков, Ю., Регионализация и глобализация мировой экономики ..., с. 8, 9.

бална структура и обхват на операциите не представлява особено сложен проблем. Същото се отнася и за координацията на дейността на голям брой независими компании, опериращи в различни региони. Рязко повишените възможности на съвременното управление стимулират интензификацията на международните икономически връзки, а оттук и преплитането на националните възпроизводствени процеси, срастването им в относително единна глобална стопанска система;

в) утвърждаването на базата на масирания износ на предприемачески капитал на транснационалните корпорации (ТНК) като основен агент на стопанската дейност и нейната интернационализация. Днес все по-голям брой ТНК осъществяват своята инвестиционна, производствена, финансова, търговска и научно-техническа дейност в глобален мащаб, следвайки единна глобална стратегия. Операциите на ТНК, сполучливо определяни като “глобални актьори”, свързват икономиките на огромен брой страни чрез широк спектър от икономически отношения. Икономическата цялостност на съвременния свят е във висока степен резултат от експанзията на ТНК и техните “посестрими” от финансовия сектор – транснационалните банки (ТНБ)⁹;

г) интензивното развитие на международните икономически отношения през втората половина на XX век. Системата на международните икономически отношения като цяло и нейните елементи значително изпреварват по темпове на нарастване динамиката на световния брутен продукт. Същевременно в системата на тези отношения настъпват съществени вътрешноструктурни промени, изменят се тяхното съотношение и характер. Тези дългосрочни тенденции в развитието на съвременните международни икономически отношения са показателни за нарастващата функционална отвореност на националните икономики, за тяхното все по-дълбоко и органично преплитане на интернационална основа, за повишаващата се глобална икономическа взаимозависимост, за изменението в съотношението между вътрешни и външни фактори на икономическото, социалното и политическото развитие и т.н.;

д) ускореното разпадане на бившата социалистическа общност, нейното отмиране. В условията на преход към пазарна икономика страните от Централна и Източна Европа възприеха стратегически курс към преодоляване на тяхната изолация спрямо световната икономика. Този курс намери израз както в либерализацията на външноикономическите връзки на страните в преход, така и в реалното териториално пренасочване на тези връзки. Реинтегрирането на постсоциалистическите страни в световната икономика е условие за нейното превръщане наистина в глобална. Тук непременно трябва да бъде споменат курсът към икономическа трансформация, последователно провеждан в Китай от края на 70-те години на XX век. В резултат на този курс за съвсем кратко време Китай се превърна в ключов “играч” на световната икономическа сцена.

Процесите на икономическа трансформация, осъществявани в страните от Централна и Източна Европа, Китай и редица други държави, водят до “идеологическа конвергенция”, т.е. до преодоляване на противопоставянето между пазарни и цент-

⁹ Срв. Шишков, Ю., Россия в глобализируемой системе международных хозяйственных связей, Российский экономический журнал, 1998, № 9–10, с.81.

ралнопланирани икономики, утвърждаване на философията на пазарната икономика като универсална форма на организация на стопанския живот практически в целия свят¹⁰. Последното създава благоприятни предпоставки за развитие на международните икономически отношения, за органично интегриране в структурата на световното стопанство на най-широк кръг страни;

е) триумфът на либералната демокрация. Провалът на комунистическата алтернатива означаваше победа на либералнодемократичното политическо устройство на обществото. На тази основа бяха преодолені блоковото противопоставяне, острата идеологическа и военнополитическа конфронтация, взаимната стопанска изолация, високата степен на политизация на междусистемните икономически връзки¹¹. С това бяха създадени благоприятни политически условия за развитие на разнообразните икономически връзки в глобален мащаб.

Макар че процесът на глобализацията включва в своята орбита практически всички страни и национални икономики, ролята на негов двигател обективно се изпълнява от най-високоразвитата част на световното стопанство. И това е напълно обяснимо: в страните от т. нар. “златен милиард” се съсредоточава във висока степен световният научно-технически потенциал, тук са базирани най-големите ТНК, ТНБ и различните глобални финансови фондове, в тази група страни се произвежда основната част от световния продукт и т.н.¹² Към тази група страни през последното десетилетие все по-плътнo се присъединяват някои големи развиващи се икономики (Китай, Индия, Русия, Бразилия и др.), както и новите индустриални страни от Източна и Югоизточна Азия и Латинска Америка.

Остродискуссионен и до днес е въпросът за субектите на икономическата глобализация. Авторът на настоящия труд споделя разбирането, че в състава на тези субекти се включват транснационалните капиталови формации, националните държави, регионалните икономически обединения и универсалните икономически организации. При това всяка от тези групи субекти изпълнява специфична функция в процеса на глобализацията.

Ролята на непосредствени, първични субекти на икономическата глобализация се изпълнява от разнообразните транснационални капиталови формации – ТНК, ТНБ и други подобни структури. По данни на Конференцията на ООН по търговията и развитието (ЮНКТАД), през 2005 г. са функционирали около 77 хил. ТНК с повече от 770 хил. задгранични филиали¹³. Огромният капиталов, производствен, научно-технически, търговски и управленски потенциал на ТНК закономерно ги превръща в основни субекти на интернационализацията, поставящи под свой контрол ключовите инструменти на глобализацията на икономиката. Нещо повече, една значителна част от глобалните икономически връзки (преки инвестиции, търговия със стоки и услуги, технологичен трансфер и др.) се “затварят” в собствените “им-

¹⁰ Интрилигейтер, М., Глобализация как источник международных конфликтов и обострения конкуренции, ПТПУ, 1998, № 6, с.39.

¹¹ Ратленд, П., Глобализация и посткоммунизм, МЭ и МО, 2002, № 4.

¹² Вж. Косолапов, Т.Н., Международно-политическая организация ..., с.157.

¹³ UN, UNCTAD, World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies – Implications for Development, New York and Geneva, 2006, p. 10.

перии” на ТНК, превръщайки ги във вътрешнофирмени връзки. На практика това означава дълбока модификация в характера и функциите на съвременните международни икономически отношения, реструктуриране и обогатяване на механизма на тяхното регулиране и т.н.

На ТНК въобще е присъщ стремежът към глобализация на техните операции. В най-висока степен този стремеж е присъщ на водещите ТНК. Глобализацията на операциите на ТНК е обусловена от амбицията за съчетаване на специфичните фирмени преимущества на ТНК с преимуществата, които предлагат различните приемащи страни и региони.

Най-големите ТНК разработват и провеждат глобална стратегия. Стремежът към формулирането на такава стратегия датира от края на 70-те години на XX век. Глобалната стратегия на ТНК означава, че те все по-определено разглеждат целия свят като единно инвестиционно, производствено и търговско поле, като единен източник за снабдяване с ресурси, а също като единен плацдарм за разгръщане на техните операции. Цел и същност на глобалната корпоративна стратегия е трансформирането на глобалните ресурси в продукция за глобалния световен пазар, което осигурява максимални печалби. Постигането на тази цел предполага безпрепятствен достъп на ТНК до най-качествените световни ресурси, в т.ч., на първо място, достъп до човешкия капитал, информацията и други стратегически важни ресурси¹⁴.

Не бива да се подценяват и такива субекти на икономическата глобализация като ТНБ, международните инвестиционни фондове, застрахователните компании, пенсионните фондове и други финансови институции. Подобно на ТНК те също разработват и прилагат глобална стратегия, която им дава възможност най-изгодно да вложат своите ресурси, а също да мобилизират ресурси на всеки от водещите финансови центрове в света. Глобалната стратегия на финансовите институции се улеснява от масовото внедряване на съвременни информационни технологии и изграждането на информационни системи със световен обхват.

Забележителен е фактът на последователното нарастване на броя на ТНК, базирани в развиващите се страни. По оценка на ЮНКТАД през 2005 г. над 20 хил. ТНК (т.е. над ¼ от общия им брой) са базирани в тази група страни¹⁵.

Процесът на икономическата глобализация е неотделим от динамичното развитие на системата на международните икономически отношения. Именно тази система при своя растеж, териториална експанзия и вътрешноструктурна еволюция споява отделните първични елементи на световното стопанство – националните стопанства, в “цялостен глобален организъм”, в “единно глобално икономическо пространство” и т.н. Логично на тази основа отделните разновидности на съвременната система на международните икономически отношения могат да се разглеждат като инструменти на глобализационния процес.

¹⁴ Dunning, J. H., *The Globalization of Business. The Challenge of 1990 s*, L., N.Y., 1994, p. 299.

¹⁵ UN, UNCTAD, *World Investment Report 2006* ..., p. 10.

Таблица 1

Основни параметри на икономическата глобализация (млрд. дол.)

Параметри	1982	1990	2006	2007
Приток на преки инвестиции	58	207	1411	1833
Отток на преки инвестиции	27	239	1323	1997
Обем на внесените преки инвестиции	789	1941	12 470	15 211
Обем на изнесените преки инвестиции	579	1785	12 756	15 602
Доход от внесените преки инвестиции	44	74	950	1128
Доход от изнесените преки инвестиции	46	120	1038	1220
Размер на продажбите на задгранични филиали	2741	6126	25 844	31 197
Брутна продукция на задграничните филиали	676	1501	5049	6029
Сумарни активи на задграничните филиали	2206	6036	55 818	68 716
Износ на задграничните филиали	688	1523	4950	5714
Брой на работниците в задграничните филиали (хил. души)	21 524	25 103	70 003	81 615
БВП* (в текущи цени)	12 083	22 163	48 925	54 568
Брутни инвестиции в основен капитал	2798	5102	10 922	12 356
Постъпления от лицензионни плащания	9	29	142	164
Износ на стоки и нефакторни услуги	2395	4417	14 848	17 138

* БВП – брутен вътрешен продукт

Източник: UN, UNCTAD, *World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge*, New York and Geneva, 2008, p. 10.

Както може да се съди от данните в таблица 1, за периода 1982-2007 г. световният износ на стоки и нефакторни услуги увеличи стойностния си обем 7,2 пъти, което значително превишава нарастването на световния БВП (4,5 пъти). Динамич-

ният растеж на международната търговия е придружен от дълбоки изменения в нейната стокова структура, в съотношението междуотраслова-външноотраслова търговия, предметна-подетайлна (повъзлова, технологическа) специализация на производството и т.н.¹⁶ По своята динамика международната търговия с нефакторни услуги изпреварва международната стокова търговия. Активното внедряване на модерните информационни и комуникационни технологии създава условия за разширяване спектъра на търгуемите (интернационализираните) услуги, за рязко ускоряване на техния международен оборот. Практически глобален характер има международната търговия с информационни, комуникационни, финансови, застрахователни, аудиовизуални и други услуги.

Несъмнено най-силно изразен е процесът на глобализацията на финансовите пазари. Националните финансови пазари на огромен брой страни все повече загубват своята самостоятелност, като се превръщат в отделни елементи на една система от скачени съдове. Ежедневните сделки на валутните пазари, които опосредстват международното движение на финансови средства, в средата на настоящото десетилетие достигнаха обем от 2 трлн. долара. При това само около 2–3% от валутната търговия обслужва международните търговски плащания и дългосрочните инвестиции в задгранични активи. Огромният финансов поток, който циркулира между различните национални икономики, има, следователно, във висока степен автономен, самоподдържащ се характер, което води до формирането на паралелна икономика, напълно обособена спрямо реалната.

Много високи темпове на растеж характеризират международната миграция на преките външни инвестиции. За периода 1982–2007 г. годишният отток на преки инвестиции нарасна 74 пъти, а общият обем на изнесените преки инвестиции се увеличи почти 30 пъти (табл. 1). Ролята на привлечените преки чуждестранни инвестиции в икономиките на приемащите страни закономерно се повиши: съотношението между притока на преки инвестиции и брутните инвестиции в основен капитал нарасна от 2,07% от 1982 г. на 14,83% през 2007 г. За същия период съотношението между обема на внесените в световното стопанство преки инвестиции и световния брутен продукт се повиши от 6,52% на 27,88% (табл.1). Ускореният растеж на последното съотношение е показателен за все по-силния контрол на ТНК над глобалната световна икономика.

Международната трудова миграция е традиционна форма на международните икономически отношения. Поради това тя с основание може да се разглежда и като инструмент на икономическата глобализация. Характеристиките на глобализацията при международната миграция на работната сила могат да се обосноват с формирането на нови центрове на имиграцията, диверсификацията на страните, от които произлизат емиграционните потоци и т.н. За периода 1995–2004 г. броят на трудовете емигранти в рамките на световното стопанство се удвоява, достигайки около 200 млн. души¹⁷. За глобален пазар на работната сила обаче все още не може да става дума. Националните трудови пазари засега функционират при висока степен на

¹⁶ Срв. Юдаева, К., Е.Ясин, Стратегия 2050: справител ли Россия с вызовами глобализации?, Вопросы экономики, 2008, № 5, с. 8, 9; Шишков, Ю., Регионализация и глобализация ..., с. 7.

¹⁷ Емигрантите внасят в своите страни 240 млрд. долара, в. "Дума", 7 октомври 2005 г., с. 7.

обособеност, относително високо е и равнището на тяхната защита спрямо имиграцията от чужбина. В съвременните условия този факт се обяснява и оправдава преди всичко с висока норма на безработицата в световен мащаб.

В условията на динамичния научно-технически прогрес рязко нараства значението на международните научно-технически връзки. Те включват широк спектър от конкретни форми, които възникват по повод на разпространението на научно-техническите резултати или на тяхното създаване. Според редица експертни оценки, научно-техническите връзки са най-бързо развиващият се елемент в системата на съвременните международни икономически отношения. В разглеждания от нас период – 1982–2007 г. международната лицензионна търговия увеличава своя размер 18,2 пъти (табл. 1).

Международните научно-технически връзки все по-определено се глобализират, включвайки в своя обхват практически всички страни и региони. Непрекъснато се разширява и географски се диверсифицира кръгът на страните, предоставящи технологии. Същевременно практически всички страни днес се оказват в позицията на технологоприемащи държави.

Глобален обхват в съвременните условия е присъщ и на една относително нова разновидност на международните икономически отношения – кооперационните връзки. Макар и да се разпростират в редица области на стопанския живот, засега международните кооперационни връзки са получили относително най-широко разпространение в сферата на производството. Особено място в този процес заема експанзията на ТНК, които изграждат интернационално интегрирана производствена система с високо равнище на специализация на съставлящите я звена. Разбира се, ТНК интегрират в своята производствена система и голям брой капиталово и юридически независими спрямо тях компании от широк кръг страни. Динамичното развитие на международното производствено коопериране в значителна степен модифицира международния обмен, повишава неговата стабилност, издига равнището на неговата организация на едно качествено по-високо стъпало.

На базата на модерните информационни и комуникационни технологии през последните 3 десетилетия ускорено се формира глобално информационно пространство. Световната компютърна мрежа Интернет улеснява и ускорява достъпа на огромен брой потребители до разнообразна информация от всички точки на света. Интернет все повече се утвърждава като основно средство за установяване и поддържане на делови контакти, за оперативното управление и координация на разнообразни дейности в глобален мащаб, за извършване на широк кръг операции между стопански агенти от различни страни¹⁸.

Обект на особено ожесточени дискусии е проблемът за ефектите на икономическата глобализация. При интерпретацията на този проблем ясно се разграничават 3 гледни точки (позиции).

Либералните автори, които са горещи защитници на икономическата глобализация, извеждат на преден план нейните позитивни ефекти. Авторите от това направ-

¹⁸ Подробно относно икономическите форми на глобализацията виж. Маринов, В., Международни икономически отношения: теория, система, политика (Второ преработено и допълнено издание), С., 2006, с. 104–111.

ление не изключват възможността за отделни отрицателни последици на икономическата глобализация, но смятат същите за неизбежна “цена”, която следва да бъде заплатена от засегнатите страни, за да се възползват по-пълно от нейните позитивни ефекти.

Либералните учени изрично подчертават следните моменти:

- Глобалната конкуренция на световния пазар дава възможност на всяка страна да се специализира на международна основа в съответствие със своите конкурентни предимства в производството на едни или други стоки и услуги, като задоволява потребностите си от други стоки и услуги чрез изгоден внос от страните партньори. Рационалното международно разделение на труда резултира в една целесъобразна структура на националните икономики и взаимноизгоден обмен на световния пазар.
- Конкурентната борба на световния пазар принуждава фирмите постоянно да усъвършенстват технологиите на производството, да разработват или придобиват нови такива. Конкурентната борба налага също усъвършенстване на организацията и управлението на дейността на компаниите. Конкурентният натиск в условията на икономическата глобализация е основен фактор за повишаване на производителността на труда и ефективността на цялостната стопанска дейност, което допълнително се стимулира от увеличените мащаби на производството и другата стопанска дейност.
- Икономическата глобализация улеснява ускореното международно разпространение на модерни промишлени, управленски и други технологии, което създава допълнителни възможности за интензивен икономически растеж в широк кръг страни.
- Финансовата глобализация и динамичното нарастване на преките външни инвестиции създават предпоставки за по-рационално териториално разпределение на капиталовите ресурси, за увеличаване на инвестиционния фонд в приемащите страни и ускоряване на техния икономически растеж.
- Изострената конкурентна борба на световния пазар и активното участие в нея на страните с относително евтина работна сила (Китай, Индия и др.) логично води до понижаване равнището на инфлацията в световното стопанство като цяло.
- Глобализацията обективно води до налагането на единни (унифицирани) технически и социални стандарти, стандартизиране на бизнеспрактиките, сближаване на националните системи на стопанско регулиране, на институциите и инструментите на икономическата политика в широк кръг страни.
- Икономическата глобализация създава реални възможности за нарастване на дохода, а следователно и на икономическото благосъстояние в цялата световна общност и във всяка страна партньор. Като приобщава всички страни и народи към постиженията на световния научно-технически прогрес, въвеждайки ги в глобалното производство и преразпределение на продукцията, глобализацията създава предпоставки за преодоляване на исторически формиралото се изоставане в икономическото развитие на отделните страни и региони¹⁹.

¹⁹ Transformation of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times (Ed. By H.Dahms), L.,

- От своя страна критиците на икономическата глобализация обосновават преди всичко нейните отрицателни ефекти.
- Налице е крайно неравномерно разпределение на разходите и ползите, произтичащи от глобализацията. Това води до задълбочаваща се поляризация в структурата на съвременното световно стопанство и нарастваща маргинализация на големи териториални сектори от световната икономика²⁰. Глобализацията на конкурентната борба поставя в обективно привилегировано положение високо-развитите пазарни икономики, разполагащи с широк спектър от конкурентни предимства, и в неблагоприятно положение слабо-развитите страни, които реално не са в състояние да се възползват от възможностите, които предоставя глобализацията.

Данните, съдържащи се в таблица 2, потвърждават принципната вярност на горното твърдение: за периода 1981–2007 г. БВП на глава от населението в постсоциалистическите страни се е понижил с 25,8%. В три от 4-те големи региони на развиващите се страни нарастването на БВП на глава от населението за периода 1981–2007 г. отстъпва значително на осреднения показател за света като цяло и групата на развитите икономики. Единствено регионът на Източна и Южна Азия, където се намират бързорастящите Китай, Индия и повечето нови индустриални страни, бележи изпреварващи темпове на растеж на БВП на глава от населението, което подобрява и общия показател за цялата група на развиващите се страни.

- Икономическата глобализация обуславя тенденцията към задълбочаваща се вътрешна ползризация, маргинализация на значителни социални групи в рамките на отделните страни. Тази тенденция се определя като нарастваща десоциализация на икономическото развитие. Основни прояви на тази последица са високо равнище на безработицата в рамките на световното стопанство, задълбочаващите се различия в равнището на доходите и начина на живот на различните групи от населението, отслабването на социалната защита и т.н.
- Икономическата глобализация създава реални условия и за глобализация на кризисните процеси. Тази неблагоприятна последица се проявява особено ярко при финансовите кризи. Макар и да се зараждат първоначално в една отделна страна или група страни, поради пренасочването в кратко време на огромни капиталови потоци подобни кризисни процеси все по-често придобиват глобален характер, разстройвайки цялата световна икономическа система²¹.

2000, p. 419; Меньшикова, А.М., Макроэкономическое регулирование в условиях глобализации, США-Канада: ЭПК, 2005, № 4, с. 96.; Fischer, B., Weltwirtschaftliche Integration und Entwicklung. In: Aktuelle Probleme der Wettbewerbs – und Wirtschaftspolitik (Hrsg. J. Kruse, O.G.Mayer), Baden-Baden, 1996, S. 373–377.

²⁰ Ратленд, П., цит.сч., с.17,18; Косолапов, Н., Международно-политическая организация глобализирующегося мира; Birdsall, N., Rising Inequality in the New Global Economy: 2005 WIDER Annual Lecture/UNU-WIDER, WIDER Angle, № 2, 2005.

²¹ Гиплин, Р., Глобална политикономия. Разбиране на международния икономически ред, С., 2003, с. 18, 19; Тобин, Д., Глобална икономика: кто у руля, ПТПУ, 1999, № 1, с. 50, 51; Клайн, Л., Глобализация: вызов национальным экономикам, ПТПУ, 1998, № 6, с. 48, 49.

Таблица 2

Нарастване на БВП на глава от населението по региони и икономически групи
(1981–2007, в %)

	Средногодишно нарастване			Общо нарастване
	1981–1989	1990–2002	2003–2007	1981–2007
Светът като цяло	1,4	1,2	2,3	41,4
Развити икономики	2,5	1,8	2,0	67,5
Икономики в преход	1,9	–4,0	7,3	–25,8
Развиващи се икономики	1,7	3,0	5,0	112,5
в т.ч. Африка	–0,5	0,3	3,0	16,4
Америка	–0,3	1,1	3,5	22,7
Западна Азия	–1,7	1,1	4,1	16,0
Източна и Южна Азия	5,1	5,3	6,3	317,5

Източник: *UN, UNCTAD, Trade and Development Report 2007: Regional Cooperation for Development, New York and Geneva, 2007, p. 3.*

- Икономическата глобализация се осъществява при запазване на националните икономики и образуването на голям брой регионални икономически обединения. На тази основа възникват противоречия между водещите страни, респ. техните регионални обединения за лидерство в глобалната икономика и за разпределение на изгодите от икономическата глобализация. Изострянето на тези противоречия, особено ясно изразено в условията на неблагоприятна икономическа конюнктура, реално затруднява функционирането на глобалната икономика, крие рискове за нейната стабилност и т.н.
- Икономическата глобализация поражда в съвременните условия един специфичен ефект – “американизацията” на световната икономика. Ключовата позиция на САЩ като най-мощна в икономическо отношение страна, световен технологичен лидер, най-голям износител на капитал, страна с най-солидни позиции в глобалните икономически институции и т.н. им дава възможност да налагат определени свои стандарти, подходи, правни норми на страните партньори. Този ефект много често предизвиква остри критики в засегнатите страни, които виждат в него посегателство спрямо техните интереси, нарушаване на собствения им суверенитет.

- Икономическата глобализация поражда един по-малко популярен, но съществен резултат – глобалната икономическа престъпност. Това “незаконно родено дете” на икономическата глобализация расте с невероятно висок темп, обхваща все по-широки сфери на бизнеса, все по-определено се сраства с икономическите и политическите структури, повишава своето икономическо, политическо, а в някои случаи и военнополитическо значение. Ярки прояви на международната икономическа престъпност са търговията с наркотици и оръжие, нелегалната миграция, широко разпространеното нарушаване на правата на интелектуалната собственост, търговията с изделия – фалшификати, прането на мръсни пари, незаконният реекспорт, укриването на печалби и т.н.²²
- Глобализацията на съвременната икономика неизбежно глобализира редица проблеми, пред които е изправено човечеството – широкото разпространение на ядреното оръжие, последователното влошаване на околната среда, демографският растеж, ускореното разпространение на редица епидемии, растящата бедност и т.н.

Ясно очертана е позицията на третата група автори, които се придържат към един балансиран подход към оценката на икономическата глобализация. Типичен представител на това научно направление е изтъкнатият американски учен-икономист професор Джоузеф Стиглиц. Изследвайки ефектите на икономическата глобализация от позициите на развиващите се страни, Стиглиц изрично подчертава възможностите, които тя съдържа, за преодоляване на националната изолация, за разкриване на нови експортни пазари, за привличане на инвестиции, знания и технологии от чужбина, за възникване и утвърждаване на нови отрасли и т.н. На тази основа се стимулира икономическият растеж, повишаването на доходите, подобряването на качеството на живота и т.н.²³ Тези положителни резултати се проявяват в един относително малък кръг страни.

Същевременно Стиглиц изрично откроява и дефектите на глобализацията: ужасяващата бедност и социалната поляризация в голям брой развиващи се страни; засилването на икономическата, политическата и социалната нестабилност; неравномерното разпределение на изгодите от глобализацията в ущърб на слаборазвитите икономики; “избуяването” на такива “плодове” на глобализацията като корупцията, бързото разрушаване на жизнената среда и др.; подкопаването на демокрацията и националния суверенитет, тъй като редица мерки в сферата на икономическата и социалната политика се налагат отвън (от глобалните икономически институции или страните донори и кредитори); налагането на развиващите се страни на икономически и социални модели, несъобразени с техните условия и т.н.²⁴ Тези неблагоприятни резултати произтичат не от глобализацията като такава, а от начина, по който тя се осъществява, от нейния ултралиберален модел. Поради това и Стиглиц подкрепя издигнатия в края на 90-те години призив за “глобализация с човешко лице”, т.е. не за отказ от икономическата глобализация, а за нейното хуманизиране.

Изпреварващото развитие на системата на международните икономически от-

²² Naim, M., Les cinq guerres de la mondialisation, Debat, P., 2004, № 128, p. 77–86.

²³ Стиглиц, Дж., Глобализация: тревожные тенденции ..., с. 22, 23, 285.

²⁴ Пак там, с. 24–27, 285.

ношения спрямо темповете на растежа на световния БВП закономерно обуславя нарастващата функционална (възпроизводствена) отвореност на националните икономики. Тази закономерност се проявява при всички групи страни. Най-често използваният показател за определяне отвореността на икономиките е т.нар. експортна (импортна) квота. Таблица 1 дава възможност да се определи експортната квота за световното стопанство като цяло – тя нараства от 19,8% за 1982 г. на 31,4% за 2007 г. Увеличаването на експортната (импортната) квота показва, че все по-голяма част от произвежданите в отделните страни стоки и услуги се реализира на глобалния световен пазар и все по-голяма част от националното търсене се задоволява чрез внос от чужбина. Увеличаването на експортната (импортната) квота свидетелства за все по-дълбокото и органично вграждане на отделните национални стопанства в структурата на мегасистемата – глобалната световна икономика. При увеличаващата се функционална отвореност икономическото развитие на всяка страна е сложен резултат от комбинираното действие на вътрешни (национални, ендегенни) и външни (екзогенни) фактори и условия. Със задълбочаването на икономическата глобализация и нарастването на функционалната отвореност на националните стопанства съотношението между двете групи фактори и условия все повече се изменя в полза на екзогенните. Според някои експертни оценки, когато експортната и импортната квота на отделното национално стопанство надхвърлят 20% от БВП на съответната страна, международната сфера се превръща в “главен източник на стимули и средства” за нейното развитие²⁵. След този “праг” екзогенните фактори и условия имат вече не допълваща (второстепенна, спомагателна), а решаваща роля в икономическото развитие на съответната страна²⁶.

Множество специални изследвания стигат до извода за силно изразена положителна връзка между равнищата на отвореност на различните национални икономики и темповете на техния растеж²⁷. Логично е да се предполага наличието на подобна зависимост също между равнищата на отвореност на икономиките и тяхната конкурентоспособност.

Ускореното развитие на системата на съвременните международни икономически отношения, обогатяването на тяхната вътрешна структура и повишаваща се отвореност на националните икономики обуславят един особено съществен резултат – нарастването на глобалната икономическа взаимозависимост. Истински класик на теорията за икономическата взаимозависимост е американският учен професор Ричард Купър. В свои публикации от края на 60-те – началото на 70-те години на миналия век Купър дефинира икономическата взаимозависимост като нарастваща “чувствителност” на икономическите събития в дадена страна спрямо стопанското развитие на нейните партньори²⁸. Тази чувствителност произтича от свърза-

²⁵ Косолапов, Н., Явление международных отношений: современное состояние объекта исследования, МЭ и МО, 1998, № 5, с. 100.

²⁶ Вж. в този смисъл Шишков, Ю., Россия в глобализируемой системе ..., с. 81, 82, 83.

²⁷ WTO, World Trade Report 2003, Geneva, 2003, p. 80. Вж. също Маринов, В. Отвореност и растеж на националната икономика, Годишник на УНСС, 2006, с. 22–24.

²⁸ Cooper, R.N., The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community, New York, London, Toronto, 1968; Cooper, R.N., Economic Interdependence and Foreign Policy in the Seventies, World Politics, 1972, January.

ните с икономическата взаимозависимост външни ефекти, т.е. автономно приеманите от дадена страна мерки на националната икономическа политика чрез въздействието си върху международните потоци на стоки, услуги и финансови ресурси индуцират едни или други икономически (а следователно и социални) последици за свързаните с нея страни. Тези последици са особено ясно изразени, когато съответните автономни мерки се предприемат от относително големи страни, заемащи ключово място в системата на съвременните международни икономически отношения. По своя характер външните ефекти могат да бъдат както положителни, така и отрицателни. Увеличаването на бюджетните разходи в една голяма национална икономика, например, стимулира не само вътрешния (националния) икономически растеж, но и растежа, заетостта и повишаването на доходите в нейните страни партньори²⁹. Ако икономиките на страните партньори се намират в състояние на стагнация или рецесия, нарастването на бюджетните разходи в голямата страна е истински допинг за тях. Повишаването на основния лихвен процент в голямата страна може да предизвика масирано преливане на капитал от страните партньори, което ги изправя пред избор: за да преустановят изтичането на капитал те трябва да повишат собствения лихвен процент, което ще забави икономическия им растеж с всички производни неблагоприятни социални последици или ще бъдат принудени да приемат понижаването на валутния курс на националната парична единица, което допълнително засилва инфлационния натиск.

Високата икономическа взаимозависимост създава реални възможности собствените икономически и социални проблеми на отделната страна да бъдат прехвърляни върху държавите партньори. Ограничаването, а още повече забраната за внос на някои стоки от дадена страна партньор с цел поддържане (закрила) на собственото импортозаместващо производство, несъмнено създава проблеми за засегнатата страна партньор. Рязката и необосновано голяма девалвация на паричната единица на дадена страна чрез механизма на пренасочване на разходите ограничава вноса от страните партньори, което потиска икономическата активност, растежа и заетостта в тях. Предприемането на подобни мерки от отделната заинтересована страна се определя като политика на “разоряване на съседа” или “ograбване на ближния”³⁰.

Двама изтъкнати американски автори – Робърт Кохан и Джоузеф Най разшириха разбирането за икономическата взаимозависимост чрез обособяването на две нейни разновидности – “чувствителна” и “уязвима взаимозависимост”³¹. Уязвимата взаимозависимост се интерпретира като възможност икономическата зависимост на страната партньор да бъде използвана като инструмент за политически натиск спрямо нея. Такива мерки като ембаргото и бойкотът, както и преустановяването на доставките на особено важни стоки (напр. стратегически суровини или енергийни ресурси) за отделна страна или група страни по правило се предприемат с цел постигане на определени политически резултати.

Автономната национално-държавна икономическа (в т.ч. външноикономическа)

²⁹ Heijman, W.J.M., The Need for a European Fiskal Policy, *Intereconomics*, March – April 2006, p. 101.

³⁰ Срв. Стиглиц, Дж., цит.сч., с. 34; Фишер, С; Р. Дорнбуш, *Макроэкономика*, М., 1997, с. 213, 214; Маринов, В., *Отворената икономика*, С., 2004, с. 58.

³¹ Keohane, R. O., Nye, J. S., *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, 1997.

политика на отделната страна неизбежно се характеризира с ограниченост. Тя е съобразена преди всичко с обособени национални интереси и е насочена към реализацията на специфични национални икономически, социални и политически цели. Практически това означава, че системата на международните икономически отношения в рамките на глобалното световно стопанство е подложена на регулиращото въздействие на огромен брой национално-държавни центрове. Несъгласуваността, разнопосочността на регулиращото въздействие, упражнявано от множеството национално-държавни центрове, разстройва системата на международните икономически отношения, причинява реални загуби на икономиките на всички страни участнички, силно ограничава възможностите за постигане целите на националната икономическа политика, поражда ожесточени противоречия между държавите партньори. Конкуренцията на националните икономически (в т.ч. външноикономически) политики е деструктивен подход, който подкопава стабилността на глобалната икономика и международните икономически отношения. Тези неблагоприятни ефекти са закономерен резултат от едно фундаментално противоречие на съвременната глобална икономика – засилваща се глобална икономическа взаимозависимост и запазваща се политическа фрагментация на света в голям брой суверенни, независими държави³². Това противоречие, задълбочено изследвано от Купър още през 1968 г., по-късно беше обосновано в публикации на ЮНКТАД и други международни икономически организации³³.

Преодоляването на посоченото фундаментално противоречие обективно налага потребността от изграждане на система за глобално икономическо управление³⁴. Тази система включва широк набор от принципи, правила и норми на международното икономическо общуване, приети от възможно най-широк кръг страни и специално създадени от тези страни глобални (универсални) институции. На тези институции държавите учредителки делегират функциите по контрола върху спазването на правилата, а в отделни случаи – и функциите по тяхното изготвяне. Изграждането на система за глобално икономическо управление, определяно още като установяване на международен (световен) икономически ред (или режим), имплицитно включва доброволен отказ на държавите партньори от техния национален суверенитет в дадени области с цел постигане на изгоди от общ интерес.

На настоящия етап световната общност не е готова да приеме всеобхватно глобално управление. Такова засега не е възможно и обективно не е необходимо. Тъй като външните ефекти и произтичащите от тях проблеми се проявяват на различни равнища – локално (местно), национално, двустранно междудържавно, регионално и глобално равнище, то и управлението (в т.ч. икономическото) се осъществява на тези равнища. Глобалното управление на международната икономическа система се осъществява следователно в съответствие с принципа на субсидиарността – то е насочено към решаването на такива проблеми, които се проявяват при глобалното икономическо общуване и които не могат да бъдат успешно решавани на по-нис-

³² Срв. Гилпин, Р., цит. съч., с. 105, 106.

³³ Срв. UN, UNCTAD, *Globalization and Liberalization...*, p. 32, 33.

³⁴ UN, UNCTAD, *Trade and Development Report 2006: Global Partnership and National Policies for Development*, New York and Geneva, 2006, p. 217, 218; Стиглиц, Дж., цит. съч., с. 258.

ките равнища³⁵. Глобалното икономическо управление може да се разглежда като интегрална част, структурен елемент от една разгърната система за икономическо управление, която включва посочените по-горе 5 равнища. Собствено международното икономическо управление има 3 стъпала – двустранно междудържавно, регионално и глобално (универсално)³⁶.

Глобалното управление на международната икономическа система непосредствено е насочено към регулиране на взаимодействието между различните национални стопански системи. Негов основен обект е системата на международните икономически отношения в рамките на глобалната икономика. Но глобалното управление по необходимост обхваща и някои области, които на пръв поглед имат изцяло вътрешен (национален) характер, но чието използване в една или друга степен засяга интересите на страните партньори. Такива мерки като явното или скритото субсидиране на производството и износа, манипулацията на валутните курсове, държавните покупки, установяването на специфични национални технически, екологични и социални стандарти, антидъмпинговите процедури, мерките за защита на потребителите и т.н. могат съществено да деформират конкурентната борба на глобалния пазар, да генерират необосновани конкурентни предимства за стопанските агенти от дадена страна (група страни) или да бъдат използвани като ефикасни инструменти за протекционизъм спрямо други страни. Тези възможности налагат разширяване обхвата на глобалното икономическо управление, навлизането му в области, свързани с международните икономически отношения. Усложняването и обогатяването на структурата на съвременните международни икономически отношения, все по-голямата комплексност при тяхната реализация и нарастващата отвореност на отделните национални икономики убеждават, че тенденцията към разширяване обхвата на глобалното икономическо управление има напълно закономерен характер³⁷.

Глобалното управление на международната икономическа система трябва да се справя с редица съществени задачи:

- да предотвратява или поне да смекчава пазарните провали;
- да налага правила, осигуряващи лоялност на международната конкуренция;
- да разработва и налага правила и норми, гарантиращи изпълнение на договорите, строго спазване и защита на правата на собственост (в т.ч. и правата върху интелектуалната собственост), справедливо и законосъобразно разрешаване на споровете и т.н.;
- да съдейства за разработването и глобалното прилагане на общи стандарти и правила за бизнеса;
- да създава условия за елиминиране на неоправданите бариери пред международните икономически отношения;
- да съдейства за осигуряване на валутна и финансова стабилност, да ограничава международното разпространение на кризисните процеси;

³⁵ Дервиш, К., Ако помагате на другите, помагате и на себе си, в. "Капитал", 28 април – 4 май 2007 г., с. 20, 21; Стиглиц, Дж., цит. съч., с. 258.

³⁶ Подробно вж. Маринов, В., Международни икономически отношения..., с. 83–95.

³⁷ Срв. Дервиш, К., цит. съч., с. 21.

- да разработва и налага мерки за предотвратяване и ограничаване на международната икономическа престъпност;
- да съдейства за минимизиране на транзакционните разходи в международния бизнес;
- да работи за постигане на съвместимост на регулациите в рамките на регионалните икономически обединения с принципите, правилата и нормите на глобалното управление и т.н.³⁸

Успешното разрешаване на тези задачи има като свой резултат повишена сигурност и стабилност на международните икономически отношения, създаване на максимално благоприятни условия за тяхното осъществяване. Обоснован би бил изводът, че в крайна сметка системата за глобално икономическо управление има за цел осигуряване на глобални публични блага, от които могат да се ползват максимално широк кръг страни. Глобалните публични блага от своя страна създават условия за икономически и социален просперитет на цялата световна общност.

2. КОНЦЕПТУАЛНИ МОДЕЛИ ЗА ГЛОБАЛНО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Проблемът за управлението на икономическата глобализация вече няколко десетилетия занимава учените-икономисти, социолози, политолози, експерти по международни отношения, както и отговорните държавни дейци и политици от широк кръг страни. През последните 10-15 години дискусиите по този проблем се активизират с още по-голяма сила и острота. В този факт няма нищо изненадващо, тъй като през този период противоречията на неолибералния модел на икономическата глобализация се проявиха особено релефно. Обяснимо е на този фон защо след 1999 г. световният икономически форум, провеждан в град Давос (Швейцария), поставя в центъра на дискусиите проблема за управлението на икономическата глобализация.

В по-конкретен план факторите, обуславящи особената актуалност на този проблем, могат да се формулират както следва:

- задълбочаването на пропастта между центъра (държавите от “златния милиард”) и огромната периферия на глобалната световна икономика³⁹;
- все по-силно изразената десоциализация на икономическото развитие в условията на глобализацията, което генерира нарастващо социално напрежение в най-широк кръг (в т.ч. и високоразвити) страни;
- укрепването на позициите на политическия пазар на такива влиятелни субекти като ТНК и ТНБ, регионалните икономически обединения, различните неправителствени организации и т.н., консолидирането им на международна основа. Паралелно с увеличаването на политическия им потенциал тази група агенти на

³⁸ Die Weltwirtschaft vor den Herausforderungen von morgen: Vortrags-und Diskussionsveranstaltung, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kiel, 2003, S. 3—43; Гилпин, Р., цит. съч., с. 107, 126, 462.

³⁹ Rizer, G., The Globalization of Nothing, L., N.Y., 2004.

съвременните международни отношения оказват все по-съществено влияние върху национално-държавната политика и дейността на глобалните институции⁴⁰;

- кризата на действащия модел на глобално икономическо управление⁴¹. Кризата на глобалното управление намира концентриран израз в нарастващата нестабилност на глобалните пазари, все по-честите и по-дълбоки финансови кризи и ускореното им глобализиране, което засилва неустойчивостта на световната икономическа система. На практика това е показател, че действащият модел на глобално икономическо управление не е в състояние да изпълнява своите основни задачи – да осигурява международна икономическа и финансова стабилност, да предотвратява пазарните провали, ефективно да противодейства на международната икономическа престъпност и т.н. В крайна сметка, следователно, настоящата система за управление на глобалната икономика не може да осигурява глобалните публични блага, от които се нуждае световната общност;
- несъответствието на установения модел на управление на международната икономическа система с конфигурацията на световните икономически сили, налагаща се в края на XX и началото на XXI век. Новите големи “играчи” на световната икономическа сцена основателно претендират за активно участие при установяването на принципите, правилата и нормите на международното икономическо общуване;
- дискредитирането на “Вашингтонския консенсус” като идеология, сляпо следвана от международните финансови институции при провеждането на реформите в редица развиващи се и в постсоциалистичеките страни⁴². Налагането на тази идеология имаше изключително висока икономическа и социална цена – дълбока криза на структурната трансформация, рязко социално разслояване, масова бедност, вълни от фалити, огромна безработица, засилено социално и политическо напрежение и т.н.

⁴⁰ Срв. Косолапов, Н.А., Международно-политическая организация ..., с. 144, 157.

⁴¹ Анасьев, М., П. Мясникова, Время глобализации, МЭ и МО, 2005, № 10, с. 13.

⁴² Терминът “Вашингтонски консенсус” е въведен през 1990 г. от Джон Уйлямсън. В своя публикация той формулира редица направления за реформиране на икономическата политика (преди всичко в латиноамериканските страни). Неговите предложения изразяваха наличието на определено съгласие по този въпрос в Международния валутен фонд, Световната банка и американското министерство на финансите. Направленията за реформиране на икономическата политика включваха:

- данъчна дисциплина;
- използване на публичното потребление като фактор, в еднаква степен въздействащ върху темповете на растежа и преразпределението на доходите;
- приватизация на държавните предприятия;
- либерализация на лихвените проценти, валутните курсове, търговията и преките чуждестранни инвестиции;
- елиминиране на бариерите пред свободната конкуренция;
- данъчна реформа, предполагаща понижаване на косвените данъци и разширяване на данъчната основа;
- защита на правото на частна собственост (Williamson, J., What Washington Means by Policy Reform/Latin American Adjustment: Now Much Has Happened? (Ed.J.Williamson, Washington, 1990).

Интензивните научни, експертни и политически дискусии по повод глобалното управление на международната икономическа система не водят обаче до желаните резултати. Както твърди С. Афонцев, лансираните “проекти се отличават, по правило, с много ниска степен на реализъм и имат по-скоро характер на изтънчени логически конструкции, отколкото на практически изпълними препоръки”⁴³.

2.1. Модел “глобално правителство”

Още в първите години след Втората световна война политолози и политически дейци лансират концепцията за глобално (световно) правителство. Тази идея е интелектуален и политически отзвук на огромните страдания, понесени от човечеството в резултат на двете световни войни и изразява убеждението, че само едно силно “световно правителство може да гарантира продължителен мир”⁴⁴.

През 60-те години на миналия век идеята за глобалното правителство се разпростира и върху управлението на международната икономическа система. Логиката, върху която се изгражда тази концепция, е сравнително проста. В нейната основа лежи разбирането, че ако националните правителства в условията на нарастващата международна икономическа взаимозависимост вече не са в състояние ефективно да се справят със своите стопанскополитически функции, то е наложително тези функции да бъдат изпълнявани от едно глобално, наднационално правителство. Според поддръжниците на тази идея функциите на глобално правителство биха могли да се възложат напр. на Г-7. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), Международния валутен фонд (МВФ) или даже на една отделна страна (като такава за най-подходяща, естествено, се считат Съединените щати). Както справедливо оценяват анализаторите, концепцията за глобалното правителство има подчертано умозрителен характер и твърде малка реалистичност⁴⁵.

Като основни слабости на тази концепция трябва да бъдат отбелязани:

- игнорирането на дълбоките противоречия между отделните групи страни и в рамките на тези относително обособени групи, което прави практически невъзможно приемането на единна философия, единно стратегическо виждане относно желания международен икономически ред. Практиката на такива сравнително хомогенни формирания като Г-7 и ОИСР е показателна за огромните трудности, които срещат участващите страни в опитите им да координират своята политика в една или друга област и да стигнат до взаимноприемливи, обвързващи решения. Още по-трудно би функционирало (ако изобщо може да бъде създадено) едно глобално правителство, чиито властнически правомощия биха се разпростирали напр. над 150 и повече държави;
- надценяването на готовността на държавите за доброволен отказ от национален суверенитет. Целият исторически опит учи, че държавите са изключително рев-

⁴³ Афонцев, С., Проблема глобального управления мирохозяйственной системой: теоретические аспекты, МЭ и МО, 2001, № 5, с. 65.

⁴⁴ Rabkin, J., *The Law Without Nations? Why Constitutional Government Requires Sovereign States*, Princeton (N.Y.), Oxford, 2005, p. 18.

⁴⁵ Вж. Афонцев, С., цит. съч., с. 67.

ниви към своя суверенитет, че те вземат решения за делегиране на едни или други свои суверенни компетенции на наднационални институции след много внимателна калкулация на възможните ползи и разходи при подобен акт. Важно съображение, което отчитат държавите при такива решения, е наличието (или отсъствието) на необходимата подкрепа за предприеманите действия от политическите сили и гражданите. Може би най-ярка илюстрация на това твърдение е практиката на Европейския съюз (ЕС): след повече от половин век институционализирана интеграция държавите членки са предоставили изключителна компетентност на Съюза само в 5 области (митнически съюз; установяване на правила относно конкуренцията, необходими за функционирането на вътрешния пазар; парична политика на държавите членки, чиято парична единица е еврото; опазване на морските биологични ресурси в рамките на общата политика в областта на рибарството; обща търговска политика). Останалите области на политиката са обект на споделена компетентност на Съюза и държавите членки, на координация от държавите-членки в рамките на Съюза или се намират практически изцяло в компетентност на отделните държави членки⁴⁶. Може да се предполага, че още по-малка готовност за отказ от национален суверенитет е присъща на глобалната световна общност;

- недооценяването на факта, че и в условията на нарастващата международна взаимозависимост националното стопанство и националната държава се запазват. Ускорено протичащият процес на интернационализацията модифицира формите, механизмите и приоритетите на държавното регулиране на стопанския живот⁴⁷, но и в съвременните условия държавата остава единственият легитимен изразител на националните икономически и политически интереси, който разполага с предоставения му от суверена (народа, гражданите) властови ресурс. Нещо повече, от националната държава се очаква предприемането на адекватни стратегически действия за максимизиране на изгодите от процеса на икономическата глобализация и за минимизиране на отрицателните икономически и социални последици от този процес за отделната страна⁴⁸.

Независимо от признаването на нейната нереалистичност, концепцията за глобалното правителство съвсем не е отшумяла. Красноречива в това отношение е постановката на изтъкнатия американски финансов магнат Д. Рокфелер. На сбирка на известния Билдербергски клуб през 1991 г. той заявява: “Светът днес е по-съвършен и повече предразположен към създаването на единно (т.е. общо – В.М.) световно правителство... Наднационалната власт на интелектуалния елит и световните банкери е повече за предпочитане, отколкото правото на народите на самоопределение, към което ние се придръжаме в продължение на векове”⁴⁹. Настоящата

⁴⁶ Вж. член 2А-2Д на Договора от Лисабон за изменение на Договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност.

⁴⁷ Срв. Осадчая, И., Глобализация и государство: новое в регулировании экономики развитых стран, МЭ и МО, 2002, № 11.

⁴⁸ Радаев, В. В., Экономическая глобализация: содержание и противоречия, Вестник Московского университета, Серия 6. Экономика, 2008, № 5, с. 12, 13; Маринов, В., Международни икономически отношения ..., с. 117–121.

⁴⁹ Цт. по Петров, В., Интеграция в “новую экономику”, РИСК, 2004, № 3, с. 65.

глобална финансово-икономическа криза е отлична илюстрация на “отговорността”, с която глобалните банкери биха управлявали световната икономика.

Амбицията да играе ролята на световно правителство не е била чужда и на САЩ. Тази амбиция е особено ясно изразена след преодоляването на биполярната световна структура в началото на 90-те години на миналия век. Официално обявеният от американската администрация “нов световен ред” имплицитно включва като свой компонент обявяването на целия свят за сфера на жизнените интереси на САЩ. Последното логически предполага “правото” на американската страна да разработва и налага и правилата на международния икономически ред. Израз на това “право” беше напр. приемането на някои законодателни актове с екстериториално действие (законите “Хелмс-Бъртън” и “Д’Амато”), както и едноличното определяне на страни, подлежащи на икономическо ембарго и др. “Империалистическият” подход на САЩ към управлението на икономическата глобализация предизвика основателна тревога и критика от широк кръг страни и международни организации.

Обективните американски изследователи (политолози, икономисти и др.) се отнасят подчертано критично към амбицията на САЩ да играят ролята на световно правителство. “Глобалната роля на Америка, - пише професор Майкъл Манделбаум, - не е толкова голяма, всеобхватна или амбициозна, както ролята на правителството в границите на една или друга държава”. САЩ, според него, не следят за реда в света, не се грижат за благосъстоянието на цялото човечество, не се опитват да ограничат нарастването на глобалното неравенство. Колкото и успешно да е участието на САЩ в решаването на световните проблеми, то е нелегитимно, тъй като “... този свят никога не е упълномощавал Съединените щати да осъществяват глобални функции от негово име”⁵⁰. Изводът, който прави Манделбаум, е напълно логичен: САЩ не са в състояние реално да управляват съвременния свят, а техните действия в тази посока са лишени от фундаменталната база на всяка власт – легитимността. Самата идея САЩ да изпълняват функциите на световно правителство авторът определя още в заглавието на своята монография като “задача за Голиат”.

2.2. Модел на хегемонната стабилност

Концепцията за хегемонната стабилност беше разработена от американски автори – икономисти и политолози през 70-те и 80-те години на миналия век. Подкрепяна или яростно критикувана, тази концепция продължава и в съвременните условия да привлича вниманието на изследователите и публицистите.

Концепцията за хегемонната стабилност е позната в 2 версии – либерална и държавноцентрична (“реалистична”). Общи за двете версии на концепцията са няколко основни твърдения:

- и най-либералната международна икономика се нуждае от определени принципи, правила и норми, формиращи съответен режим. Без такъв режим функ-

⁵⁰ Mandelbaum, M., The Case for Goliath: How America Acts as the World's Government in the 21st Century, N.Y., 2005, p. 14, 15, 143.

ционирането на международната икономическа система би било практически невъзможно. Основна цел на режима е създаването на международни публични блага – свободна международна търговия, валутна стабилност, безпрепятствена миграция на капитала в рамките на световната икономика;

- за установяването и поддържането на либерален международен режим е необходима доминираща сила, т.е. страна – хегемон, която е обективно заинтересована от либералната световна икономика
- създаването на либералния международен режим и произтичащите от него публични блага предполагат реална готовност на държавата “стабилизатор” да инвестира необходимите икономически и политически ресурси за постигането на тези цели;
- доминиращата държава хегемон трябва да насърчава сътрудничеството с широк кръг други страни, за да осигури тяхната подкрепа за либералния международен режим, към който тя се стреми. Такова сътрудничество е абсолютно необходимо като условие за гарантиране на устойчивостта на режима. Разбира се, сътрудничеството с държавите партньори и тяхната подкрепа за действията на хегемонната държава са производни от възможността те също да извличат определени ползи (изгоди, печалби) от либералния международен режим.

Имплицитно и двете версии на концепцията предполагат не само икономическо и политическо доминиране на държавата хегемон, но и висок морален авторитет на тази страна.

Концепцията за хегемонната стабилност обобщава историческия опит от ярко изразеното доминиране в международната икономика съответно на Великобритания през втората половина на XIX век и началото на XX век и на САЩ след Втората световна война. Налице е определено различие в начина, по който двете доминиращи държави са установявали и поддържали либералния международен икономически ред: в практиката на Великобритания основни инструменти са били собственият либерален външноикономически режим и подписваните двустранни споразумения, докато САЩ осигуряваха многостранната либерализация на международните търговско-икономически връзки преди всичко чрез преговорите в рамките на Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ)⁵¹.

Либералната версия на концепцията за хегемонната стабилност беше разработена още в началото на 70-те години на XX век от изтъкнатия американски икономист-международник, професор Чарлз Киндълбъргър⁵². За разлика от други теоретици, Киндълбъргър предпочита да използва “по-мекия” израз – “страна лидер” вместо “страна хегемон”. Той също смята, че либералната международна икономика изисква силно политическо ръководство от страна на лидера. Интерпретирайки “Голямата депресия” (1929–1933 г.), Киндълбъргър обяснява нейната изключителна продължителност, дълбочина и обхват с отсъствието на държава лидер, която да предприеме някои абсолютно необходими мерки. Държавата лидер, според Киндълбъргър, носи отговорност за нормалното функциониране на световната икономика. В спокойни (безпроблемни) периоди за световната икономика лидерът трябва да поддържа потока на капитали към бедните страни; да осигурява ред (т.е. стабилност) на валутните курсове на паричните единици; да осъществява поне уме-

⁵¹ Гилпин, Р., Глобална политикономия ..., с. 127, 128.

⁵² Kindleberger, Ch.P., The World in Depression, 1929–1933, Berkley, 1973.

рена координация на макроикономическите политики на основните страни. В кризисни времена държавата лидер трябва да осигурява “отворени” пазари за стоките, засегнати от депресията и да бъде източник на допълнителни доставки, когато предлагането на някои стоки е недостатъчно; лидерът би трябвало да изпълнява също ролята на “кредитор от последна инстанция” при избухването на международни финансови кризи. Ако държавата лидер не желае или не е в състояние да изпълни тези задачи, международната финансова криза непременно ще бъде последвана от продължителна икономическа криза, подобна на тази от 30-те години на миналия век⁵³.

Пионерската идея на Киндълбъргър, че за създаването и управлението на либералната международна икономика е необходим политически силен лидер, е възприета и подкрепена от редица водещи учени-икономисти – Бари Айхънгрийн, Робърт Мандел, Робърт Болдуин, Бруно Фрей и др.⁵⁴

Още по-радушен прием намери концепцията за хегемонната стабилност сред учените-политолози от т.нар. държавноцентрично, “реалистично” направление. Двама от най-изтъкнатите представители на това направление Стивън Краснър и Робърт Гилпин имат значителен принос в по-нататъшната разработка на тази концепция⁵⁵.

Основополагащо място в теоретичната конструкция, изградена от политолозите-реалисти, заема тезисът, според който националната държава е главното действащо лице както във вътрешните, така и в международните икономически отношения. Учените-реалисти признават наличието и на други важни “играчи”, напр. МВФ, Световната банка, Световната търговска организация (СТО), Комисията на ЕС и др., отчитат нарастващото значение за международните отношения и на недържавните “играчи” – международните корпорации, неправителствените организации и др. Увеличаващият се брой и усложняващата се структура на субектите на съвременните международни отношения не отменят, според реалистите, централната позиция на националните държави. Именно националните правителства вземат главните икономически решения, те определят правилата, в чиито рамки осъществяват своята дейност другите играчи. Използвайки своите икономически, политически и други ресурси, съвременните държави са в състояние да насочат действието на икономическите сили в благоприятно русло с оглед постигането на едни или други желани резултати.

Целенасочено предприемайки едни или други действия, установявайки правилата на икономическата игра, държавите се ръководят от националните си интереси, дефинирани от националните елити (в т.ч. групите за натиск). Преследването

⁵³ Kindleberger, Ch.P., *The World Economy and National Finance in Historical Perspective*, University of Michigan Press, 1995, p. 62.

⁵⁴ Eichengreen, B., *Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System*, In: Richard N. Cooper et al., *Can Nations Agree?: Issues in International Economic Cooperation*, Washington, 1989, p. 255–298; Baldwin, R.E., *Adapting the GATT to a More Rationalized World: A Political Economy Perspective*, In: Kym Anderson and Richard Blackhurst, *Regional Integration and the Global Trading System*, New York, 1993, Chapter 18; Frey, B., *International Political Economics*, Oxford, 1984.

⁵⁵ Krasner, S.D., *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983; Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, New York, 1981; Гилпин, Р., *Глобална политикономия* ..., с. 118–129.

на обособено националните политически и икономически интереси е ръководен принцип в дейността на държавите и на международната арена. Учените-реалисти обръщат специално внимание на разпределителните ефекти на международните икономически отношения. Установявайки и поддържайки такива отношения, играчите на световния пазар се интересуват не само от абсолютните ползи за себе си, но и от относителните ползи, т.е. от съотношението на собствените ползи спрямо ползите на другите играчи. Този интерес е присъщ, разбира се, и на държавите като главен играч. Оперирайки в съответствие с националните интереси, държавите се стремят да получат възможно по-голям дял от печалбите в резултат на интернационалната стопанска дейност и да запазят националната си автономия.

Международната икономическа система, твърдят учените-реалисти, ще осигурява международни публични блага и съответни ползи за всички участващи страни, ако тя бъде управлявана от подходящ режим. За съвременните условия, според тях, най-подходящ е режимът, създаден в резултат на международни преговори под ръководството на доминиращата световна сила. Доколкото след Втората световна война доминираща икономическа и политическа сила са САЩ, съвсем закономерно и следвоенният международен режим е изработен под ръководството на САЩ и при сътрудничеството на другите икономически сили (Канада, Япония, Западна Европа). Установяването на либералния международен режим след Втората световна война се интерпретира като логичен резултат от действието на 3 фактора: а) лидерство на САЩ, силно заинтересовани от либерализацията на международните търговско-икономически връзки; б) сътрудничество от страна на другите икономически сили, които също извличат печалби от международните публични блага; в) идеологически консенсус, т.е. привързаност на основните национални държави към принципите на либералната международна икономика.

Международните режими, признават учените-реалисти, имат преразпределителна функция, те създават или запазват международните неравенства. Доколкото се изграждат под ръководството на една доминираща сила, режимите на хегемонната стабилност по правило са конструирани в съответствие с националните интереси на тази сила. Разбира се, либералните международни режими трябва да отчитат в една или друга степен интересите на всички големи икономически сили. Спазването на това изискване е условие за функционирането и относителната устойчивост на либералните международни режими, то гарантира лоялното сътрудничество на националните държави в рамките на тези режими.

Фактът, че всеки международен режим поражда преразпределителни ефекти за държавите (и съответни вътрешни групи), че засяга тяхната политическа автономия, е предпоставка за неговото манипулиране в полза на една или друга държава или група държави. Тази възможност означава, че установяването и поддържането на даден международен режим са обект на остра политическа борба, те съдържат потенциал за междудържавни конфликти и съперничество. При наличието на ярко изразена доминираща (хегемонна) сила международните конфликти могат да бъдат по-лесно туширани под ръководството на страната лидер. В резултат на неравномерното икономическо и политическо развитие хегемонната позиция на дадена страна (или група страни) не е предопределена веднъж завинаги. Влошаването на хе-

гемонната позиция на страната лидер отслабва нейната заинтересованост, както и възможностите ѝ да осигурява международни колективни блага. Примерът на САЩ в това отношение е особено показателен: относителният промишлен упадък на страната и появата на мощни конкурентни сили на световния пазар (Западна Европа, Япония) обусловиха феномена “нов протекционизъм” в САЩ през 70-те години, а по-късно и засиленото внимание към възможностите на икономическия регионализъм в Северна Америка за сметка на многостранната търговска либерализация в рамките на ГАТТ⁵⁶. По-късните (за сега неуспешни) усилия на САЩ да изградят Американска зона за свободна търговия и подписването на голям брой двустранни споразумения за свободна търговия също илюстрират намаляващата способност на САЩ да играят ролята на хегемонна сила, която може да работи последователно за утвърждаването на либерален международен режим в рамките на глобалното световно стопанство.

Концепцията за хегемонната стабилност съвсем не е пощадена от критика. Британската авторка Сюзън Стрейндж⁵⁷ изрично сочи, че концепцията има за цел да легитимира американската доминация в следвоенната световна икономика. Либералните международни режими, отнасящи се за международната търговия и валутните отношения, според Стрейндж обуславят преди всичко користните икономически и политически интереси на САЩ. Както твърди Стрейндж, лошо формулираната, хищническа икономическа политика на САЩ е източник на съществени фундаментални проблеми за световната икономика. Ключовата позиция на долара като международна валута е дала възможност на САЩ да провеждат безотговорна парична политика, а огромните дефицити в държавния бюджет и търговския баланс на страната са финансирани чрез преливане на капитал от широк кръг други страни. Хищническата икономическа политика на САЩ хвърля световната икономика в хаос, твърди Стрейндж. Разбира се, С. Стрейндж съвсем не е сама в критиката спрямо концепцията за хегемонната стабилност. Множество публикации, посветени на международния режим след Втората световна война, съдържат неласкави квалификации за “американския икономически империализъм”, “американо-центристкия световен ред” и т.н.

Авторите на концепцията за хегемонната стабилност не отричат възможността международният режим да бъде едностранно манипулиран от страната хегемон в нейна полза и привеждат като ярък пример действията на американската администрация в началото на 70-те години: преценката, че фиксираните валутни курсове вече не отговарят на американските интереси, мотивира решението на президента Р. Никсън от август 1971 г. да отмени конвертируемостта на щатския долар срещу злато. С това по същество беше ликвидирана т. нар. бретънуудска валутна система и беше дадена “зелена светлина” за плаващите валутни курсове. Поведението на САЩ като страна хегемон нерядко е било критикувано от учените-реалисти като егоцентрично и безотговорно. Самата теория за хегемонната стабилност учените от това направление определят като “недоразвита”. Тази теория, според реалистите,

⁵⁶ De Melo, J., A. Panagoriya (Eds.), *New Dimensions in Regional Integration*, New York, 1995, p. 122–127.

⁵⁷ Strange, S., *Casino Capitalism*, New York, 1986; Strange, S., *Mad Money*, Manchester, U.K., 1998.

“никога не е била адекватно формулирана ... теорията беше по-скоро интуитивна идея, основана на отделен прочит на историята, отколкото научна теория”⁵⁸.

Независимо от критиката спрямо нея, концепцията за хегемонната стабилност запазва своята привлекателност. През август 2004 г. изтъкнатият американски финансист Джордж Сорос представи в Брюксел доклад, озаглавен “Глобалното управление и мястото на САЩ в съвременния свят”. Сорос защити тезата, че САЩ като икономически най-силна държава са длъжни да поемат отговорността за развитието на световния процес и да играят ролята на истински лидер. Той предлага да се преразгледа идеята за държавния суверенитет – “изобретение на кралете и авторитарните управници” и да бъде овластена “международната общност” начело със САЩ да се намесва по свое усмотрение във вътрешните работи на всяка страна⁵⁹. Разбира се, финансистът и “филантропът” Дж. Сорос не страда от морални скрупули, а “правото” на САЩ и ръководената от тях “международна общност” да се намесват във вътрешните работи на всяка страна се интерпретира като произтичащо от тяхната отговорност.

Динамичното развитие на събитията в рамките на глобалната световна икономика през първото десетилетие на XXI век поставя с изключителна острота редица съществени въпроси: запазва ли се хегемонната позиция на САЩ в съвременната световна икономика?; могат ли САЩ да изпълняват ролята на държава стабилизатор на международната икономическа система?; достатъчно отговорна ли е политиката на американската страна, съобразена ли е тя с необходимостта за осигуряване на глобални публични блага и т.н.?

Данните, съдържащи се в таблица 3, дават необходимите ориентири за отговори на тези въпроси. При това отговорите ще бъдат несъмнено по-обосновани при съпоставка с предходни моменти. Докато в края на Втората световна война на САЩ се пада 50% от световния БВП, то в 2007 г. този дял е сведен до 25,5%. Почти двукратното съкращаване на дела на САЩ се дължи на първоначално по-високите темпове на растеж в Западна Европа и Япония, след това на изпреварващата динамика в новите индустриални страни, а в най-ново време решаваща роля има икономическият бум в Китай и Индия. Неравномерността на икономическия растеж ускорено променя геоикономическата карта на света. По данни на Световната банка⁶⁰, произчисленият по паритет на покупателната способност БВП, произведен в Китай през 2006 г., възлиза на 76,1% от американския БВП. Както преценяват експертите на ОИСР, ако се запазят настоящите различия в икономическата динамика, към 2020 г. китайският БВП ще превиши американския. Буквално пред очите ни се развива процес на преместване на икономическата мощ от запад на изток и юг. В резултат на този процес “атлантическата общност вече не е център на икономическия свят, защото икономическият свят вече няма център”, твърди бившият еврокомисар по търговията Питър Манделсън⁶¹.

⁵⁸ Гилпин, Р., Глобална политикономия ..., с. 119.

⁵⁹ Петров, В., цит.съч., с. 65.

⁶⁰ World Bank, World Development Indicators, 14.09.2007.

⁶¹ Манделсън, П., Америка се нуждае от глобализацията и обратно, в. “Капитал”, 21-27 юли 2008 г., с. 35.

Таблица 3

Позиции на САЩ в съвременната глобална икономика

Показатели	Стойност
1. Относителен дял на САЩ в световния БВП (2007 г., %)	25,5
2. Относителен дял на САЩ в общата сума на изнесените в световното стопанство преки инвестиции (2007 г., %)	17,9
3. Относителен дял на САЩ в световния стоков износ (2007 г., %)	8,4
4. Дефицит на САЩ при външната стокова търговия (2007 г., млн. дол.)	854 350
5. Дефицит по текущия платежен баланс на САЩ (2006 г., млн. дол.)	811 486
6. Нетен приток на средства по финансовата сметка на САЩ (2006 г., млн. дол.)	833 200
7. Относителен дял на американския долар в световните валутни резерви (март 2006 г., %)	66,0

Забележка: Таблицата е съставена от автора по UN, UNCTAD, UNCTAD Handbook of Statistics 2008, New York and Geneva, 2008, Table 8.1.1, Table 1.1.1, Table 7.1, Table 7.2; UN, UNCTAD, World Investment Report 2008, Annex Table B.2; Galati, G., Ph.Wooldringde, The Euro as a Reserve Currency: a Challenge to the Pre-Eminence of the U.S.Dollar?, BIS Working Papers, № 218, October 2006, p. 6.

Дългосрочната тенденция към влошаване позициите на САЩ в глобалната световна икономика се проявява особено релефно при външноикономическите връзки на страната. През 1960 г. на САЩ се пада 47% от общата сума на изнесените в световното стопанство преки инвестиции⁶². Към 2000 г. делът на САЩ вече е сведен до 21,7%, а през 2007 г. достига 17,9%. Подобен процес се наблюдава и при стоковия износ: делът на САЩ в световния стоков износ последователно се съкращава от 25% в края на 40-те години на миналия век⁶³ на 12,1% за 2000 г. и 8,4% за 2007 г. Днес САЩ все по-трудно удържат позицията си на глобална търговска сила. Влошаването на инвестиционните и търговските позиции на САЩ в крайна сметка е показателно за понижаващата се международна конкурентоспособност на американската икономика. Този извод се потвърждава и от влошаващия се търговски баланс на САЩ. За периода 1990-2006 г. дефицитът по търговския баланс на САЩ

⁶² Renwick, N., America's World Identity. The Politics of Exclusion. Basingstoke, L., 2000, p. 80.

⁶³ Gordo, B., America's Trade Follies. Turning Economic Leadership into Strategic Weakness, L., N.Y., 2001, p. 19.

нарасна 9,4 пъти, а дефицитът по текущата сметка – 10,3 пъти⁶⁴. Възникването и ускореното увеличаване на тези дефицити засилват протекционистичните настроения в САЩ и обуславят нарастващия интерес към икономическия регионализъм и двустранните споразумения за свободна търговия за сметка на многостранната търговско-икономическа либерализация в рамките на Световната търговска организация (СТО). Съвсем логично активизирането на протекционизма в САЩ предизвиква безпокойство сред техните партньори⁶⁵. Ясно изразеното отслабване на позициите на САЩ в глобалната конкурентна борба е показателно за намаляващата им заинтересованост и способност да работят за осигуряването на глобални отворени пазари.

Ерозията на американското лидерство в глобалната световна икономика намира израз и в нарастващите финансови дисбаланси. Големият дефицит по текущата сметка на страната се покрива чрез приток на капитал от чужбина. Огромният бюджетен дефицит отчасти също се финансира чрез привличане на външни заемни ресурси. Нетният приток на средства по финансовата сметка на САЩ увеличи своя размер 13,8 пъти за периода 1990–2006 г.⁶⁶ Нетният приток на такива ресурси в САЩ през 2006 г. (833,2 млрд. дол.) възлиза на $\approx 80\%$ от нетните капиталови потоци за световното стопанство като цяло. САЩ абсорбират немалка част от световните спестявания, с което допълват собствените национални спестявания, финансират държавните разходи и разходите на домакинствата. В резултат на дългогодишния курс на активно привличане на чуждестранни заемни ресурси САЩ се превърнаха в най-големия международен длъжник. Ускорено нараства и американският държавен дълг – в края на 2007 г. той превиши 9 трлн. дол., а съотношението държавен дълг/БВП надхвърли 70%.

Експанзионистичната парична политика на американската Федерална резервна система и външните дисбаланси на САЩ закономерно водят до дългосрочно понижаване на валутния курс на долара и подкопаване на доверието към него като световно резервно средство. Нестабилността на валутния курс на американския долар е източник на нестабилност на международните валутни пазари, което оказва неблагоприятно въздействие върху движението на стоковете и финансовите потоци. Като световно резервно средство доларът изпитва все по-силната конкуренция на еврото. Очаква се в бъдеще утвърждаването и на нови регионални и световни резервни валути (напр. китайския юан, индийската рупия, руската рубла)⁶⁷. Закономерното понижаване на статута на долара от единствена до една от няколко резервни валути е неизбежно следствие от посочената дългосрочна промяна в гео-икономическата карта на света.

Огромно значение за функционирането на световната икономика има фактът, че САЩ (и по-конкретно Ню Йорк) са център на глобалния финансов капитализъм. Тази ключова финансова позиция на САЩ, според бившия канцлер на Германия

⁶⁴ Изчисления на автора по UN, UNCTAD, UNCTAD Handbook of Statistics 2008..., Table 7.2.

⁶⁵ Срв. Манделсън, П., цит.сч., с. 35.

⁶⁶ Изчисления на автора по UN, UNCTAD, UNCTAD Handbook of Statistics 2008..., Table 7.2.

⁶⁷ Срв. Нестеренко, В. Ф., Д. В. Воронин, Экономический кризис или кризис мирового экономического порядка, Банковское дело, 2008, № 4, с. 52.

Хелмут Шмит, крие сериозни рискове за света като цяло поради ярко изразената склонност на американските мениджъри към борсови спекулации, въвеждането на все по-нови, по-сложни и трудно разбираеми от редовия гражданин финансови инструменти, жаждата за “бързо лично облагодетелстване без оглед на честност и морал”, поемането на необосновано големи рискове и т.н.⁶⁸ Хазартният характер на американския финансов пазар обуславя периодичната истерия около “финансовите балони” и последващото им неизбежно спукване. Доколкото обаче финансовият пазар е изключително силно глобализиран, последиците от американските “борсови игри” имат глобален характер: генерирана в САЩ, финансовата криза бързо се превръща в световна, в кратък срок финансовата криза се трансформира в икономическа. Настоящата глобална финансово-икономическа криза е тъжна илюстрация на деструктивната роля на САЩ като център на глобалния финансов капитализъм. Още през 2004 г. Х. Шмит обърна внимание на необходимостта от глобални финансово-политически регулиращи рамки. Изграждането на тези рамки той съвсем точно постави в зависимост от това дали политическата класа в САЩ ще успее “да въведе финансово-политически ред в собствената си държава”⁶⁹.

Съвсем различна е оценката на бившия президент на американския федерален резерв Алън Грийнспан. В издадената през 2007 г. мемоарна книга, озаглавена “Ерата на турбулентността. Приключенията в новия свят”, Грийнспан изрично подчертава силно изразената ориентация на икономическото поведение в САЩ към финансовите рискове. Както твърди авторът, “американската култура ... демонстрира голяма готовност за поемане на риск и склонност към авантюристични приключения, които са характерни за ранния период от развитието на САЩ”⁷⁰. Готовността на по-голямата част от финансовия и политически елит на САЩ да поема рискове Грийнспан определя като главно конкурентно предимство на страната през XXI век, което я прави приспособима към “ерата на турбулентността”. Регулирането на глобалния финансов пазар според него е невъзможно, но и не е необходимо, тъй като след 1995 г. “невидимата ръка” осигурява плавния преход на нерегулираните глобални пазари от едно състояние на равновесие към друго”⁷¹.

Представените тук гледни точки на Х. Шмит и А. Грийнспан са ярка илюстрация на две различни разбирания относно начина на функциониране на глобалния финансов пазар: като отворен пазар, подчиняващ се на ясни и прозрачни правила или като “саморегулиращ” се пазар, следващ логиката на “казинокапитализма”. Мащабът, дълбочината, икономическата и социалната цена на настоящата финансово-икономическа криза осигуряват убедителни аргументи в подкрепа на тезата за необходимостта от глобална финансово-политическа рамка.

Направеният тук кратък преглед дава основание за формулиране на няколко извода: САЩ остават най-голямата икономическа сила, но тяхното доминиране в глобалната световна икономика е сериозно подкопано; външноикономическите по-

⁶⁸ Шмит, Х., Силите на бъдещето. Световните победители и губещи в утрешния свят, С., 2006, с.94, 97, 98.

⁶⁹ Пак там, с. 130.

⁷⁰ Greenspan, A., The Age of Turbulence. Adventures in a New World, N.Y., 2007, p. 279.

⁷¹ Ibid., p. 367.

зиции на САЩ са силно влошени, което отслабва привързаността им към идеята за отворените пазари и глобалната свободна конкуренция; икономическата политика на САЩ (по-специално такива нейни аспекти като външнотърговската, валутната и финансовата политика) не съдейства за повишаване стабилността на международната икономическа система. Способността на САЩ да генерират глобални публични блага, създаващи благоприятни условия за устойчиво развитие на международната икономика в интерес на цялата световна общност, е подложена на засилена ерозия. Най-общо казано, САЩ вече практически не са в състояние да изпълняват ролята на държава – стабилизатор на международната икономическа система.

Отслабването на хегемонната позиция на САЩ в съвременната глобална икономика кореспондира с по-общия проблем – подкопаването на властовата позиция и прогресивната загуба на влияние на САЩ в света като цяло. Този процес е ясно изразен през първото десетилетие на XXI век и е напълно закономерен резултат на глобализацията, която доведе до утвърждаването на широк кръг нови властови центрове. На практика това означава ускорена замяна на еднополярния световен ред, установен след края на студената война и доминиран от САЩ, с нов световен ред, най-често определян като “постамерикански”. Специалистите политолози продължават да спорят по редица аспекти на постамериканския световен ред (същност, кръг от “актьори”, възможности за неговото организиране и др.). Налице е обаче консенсус в разбирането, че постамериканският световен ред не може да бъде направляван от един отделен център, колкото и мощен да е той⁷².

В динамично изменящата се глобална среда за САЩ е особено важно намирането на рационален баланс между желаното и реално постижимото в световните дела, както и осъзнаването на загубата на морален авторитет⁷³.

2.3. Модел на неолибералния институционализъм

Очевидното фиаско на концепцията за глобалното правителство при нарастващата обективна потребност от глобално управление на международната икономическа система доведе до разработването и утвърждаването в края на миналия век на концепцията за “глобално управление без глобално правителство” (Global Governance, not Global Government)⁷⁴. Може да се смята, че тази концепция се утвърди като водеща през 80-те години на миналия век. Специфично предимство на концепцията за неолибералния институционализъм е фактът, че тя отразява реалната практика на многостранното управление на международната икономическа система след Втора-

⁷² Срв. Etzioni, A., *From Empire to Community. A New Approach to International Relations*, N. Y., 2004; Ferguson, N. A., *World Without Power*, Foreign Policy, July/ August, 2004; Boughton, J., B. Ford, *Global Governance: New Players, New Rules*, Finance & Development, December 2007; Zakaria, F., *The Post-American World*, N.Y., 2008; Zakaria, F., *The Future of American Power. How America Can Survive the Rest of the Rest*, Foreign Affairs, May/June 2008; Haas, R., *The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance*, Foreign Affairs, May/June 2008; Иноземцев, В., *Постамериканский мир: мечта дилетантов и непростая реальность*, МЭ и МО, 2008, № 3; Кременюк, В.А., *Постамериканский мир, США и “остальные”*, США-Канада:ЭПК, 2008, № 11.

⁷³ Срв. Фукуяма, Ф., *Време е САЩ да станат реалисти*, в. “Труд”, 6 септември 2008 г., с. 12.

⁷⁴ Стиглиц, Д., *Глобализация ...*, с. 41.

та световна война. В този смисъл концепцията има не само и не толкова абстрактно-академичен характер, колкото ясно изразена практико-приложна функция – разкриването на възможните институционални механизми, адекватни на различните области на международните икономически отношения, формулирането на конкретните ограничения и проблемни “полета” при целенасоченото глобално управление на международната икономическа система.

Възникването и утвърждаването на концепцията за неолиберален институционализъм бяха закономерен резултат от действието на редица конкретно-исторически фактори – необходимостта от преодоляване на огромните проблеми в сферата на международните икономически отношения, натрупани през двете световни войни и Голямата депресия (1929–1933 г.); необходимостта от мобилизиране на усилията на многостранна основа за ускорено възстановяване на икономиките, разрушени през Втората световна война; съобразяването на международния икономически ред с появата на нови национални държави след разпадането на колониалната система; търсенето на адекватен отговор на проблемите в световното стопанство, проявили се през 70-те и 80-те години на XX век (“новия протекционизъм”, кризата на външната задлъжнялост и др.); засилената експанзия на транснационалните капиталови формации (ТНК и ТНБ); замяната на кейнсианството като доминираща икономическа доктрина и стопанскополитически курс от неолиберализма в края на 70-те – началото на 80-те години; обективното усложняване на системата на международните икономически отношения, нарастващата цялостност и икономическа взаимозависимост на света в условията на глобализацията; изключителната отсрота на международната конкуренция в условията на глобализацията, осъществявана с активното участие на националните държави; последователното нарастване на значението на т.нар. глобални проблеми (в т.ч. екологичния проблем, проблемите на бедността и икономическата изостаналост); преодоляването на биполарната структура на света, извършването на радикалната политическа и социално-икономическа трансформация в постсоциалистическите държави и интегрирането им в структурата на глобалното световно стопанство и т.н. Историческата природа на тези фактори налага както еволюция в институционалния модел на глобалното икономическо управление, така и необходимост от развитие на концепцията на неолибералния институционализъм.

От гледна точка на своята теоретична същност концепцията за неолибералния институционализъм е своеобразен синтез на икономическия либерализъм и институционалната икономическа теория. Концепцията предпоставя ключовата роля на пазарната конкуренция и свободните пазарни сили като фактор за най-рационалното разпределение на ресурсите и механизъм за координация на действията на стопанските агенти. Същевременно концепцията приема, че такива глобални публични блага като недискриминацията, надеждността и предвидимостта на условията при международните търговски връзки, валутната и финансовата стабилност могат да бъдат осигурени само с колективните действия на държавите. С подписването на съответни договори (споразумения, конвенции и т.н.) и учредяването на международни икономически организации държавите създават необходимите институционални механизми, които осигуряват посочените публични блага. Държа-

вите се придържат към разбирането, че националните икономически интереси ще бъдат обслужвани по-добре чрез доброволен отказ на взаимна основа от националния суверенитет в отделни области⁷⁵. Сътрудничеството между суверенните държави се интерпретира като необходима основа на либералния международен икономически ред. Държавата, според привържениците на концепцията за неолибералния институционализъм е пазарно ориентирана, проявява готовност за международно сътрудничество, а нейното поведение при международното сътрудничество е насочено преди всичко към реализирането на абсолютни ползи, а не към конфликти с други държави заради относителните ползи⁷⁶.

Като модел за глобално управление на международната икономическа система неолибералният институционализъм е изправен пред един ключов проблем – съгласието на страните участници⁷⁷. Постигането на съгласие като условие за създаване на необходимите институционални механизми и за осигуряване на тяхната ефективност изисква адекватен отговор най-малко на 3 въпроса:

- колко “дълбоко” да бъде глобалното управление? Отговорът на този въпрос зависи от готовността на държавите за отказ (респ. частично ограничаване) от националния им икономически суверенитет в една или друга област;
- какъв да бъде обхватът на глобалното икономическо управление, какви области на икономическия живот да се регулират чрез международни договорености и актове на създаваните международни организации? При разширяващия се обхват на глобалното икономическо регулиране реално възниква проблемът за координация на управленските действия в различните взаимно свързани области;
- как да се осигури ефективност и действеност на многостранните институционални механизми при нарастващия състав на държавите, сътрудничащи в рамките на глобалните икономически организации? Редица международни организации днес имат универсален членски състав, т.е. включват огромен брой страни със съществено различаващи се характеристики (равнище на икономическо развитие, структура на националната икономика, зрелост на икономическите институции, цели и приоритети на националната икономическа и социална политика и т.н.). Приемането на универсални (общовалидни) норми и правила би било желателно, тъй като осигурява единен режим на международните икономически връзки за всички участници. Но при наличието на информационна асиметрия между страните партньори и силно изразено неравенство на техните възможности универсалните режими се оказват неизгодни за отделни групи страни, които не са подготвени за участие в подобни режими. Приобщаването на такива страни към режими, които не се съгласуват с техните стратегически икономически и социални интереси, е основание за оспорване легитимността на режимите и реално отклоняване от заложените в тях принципи и норми. Определянето на рационалния баланс между запазването на националния суверенитет в различни области на икономическата политика и неговото ограничаване от мно-

⁷⁵ Срв. UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 217.

⁷⁶ Вж. Гилпин, Р., цит. съч., с.463, 476.

⁷⁷ Пак там, с. 464.

гостранни правила и норми е обект на оживена научна дискусия⁷⁸. Сложността на този последен проблем беше установена от Р. Купър още в началото на 80-те години на миналия век. “Централния проблем” на международното икономическо сътрудничество в условията на високата интернационална взаимозависимост Купър определи така: “Как да се получат многобройните изгоди от широките международни операции, освободени от сковаващите ги ограничения, и в същото време да се запази максималната степен на свобода за всяка нация при преследването на нейните законни икономически интереси”⁷⁹.

Съгласно изводите на икономическата теория, потвърдени от действащата практика на глобалното икономическо управление, оптималният баланс между многостранните норми и самостоятелността на националната политика е винаги конкретен (за дадена страна, за определена сфера на стопанската дейност, за даден етап на националното икономическо развитие и т.н.).

Централно място в институционалната структура на съвременното глобално икономическо управление заемат 3 глобални (универсални) организации – Международният валутен фонд (МВФ), Международната банка за възстановяване и развитие (МБВР) и Световната търговска организация (СТО). Според някои определения, тези организации са “носещата конструкция”, “сърцевината” на международната икономическа архитектура. Множеството други специализирани организации като Международната организация по труда (МОТ), Програмата за развитие на ООН (ПРООН), Конференцията на ООН по търговията и развитието (ЮНКТАД), Организацията на ООН за промишлено развитие (ЮНИДО), Световната организация за интелектуална собственост (СОИС), Световната митническа организация (СМО), Организацията на ООН по прехраната и земеделието (ФАО) и т.н. се намират в периферията на институционалната система и играят несравнено по-малка роля от посочените 3 ключови организации⁸⁰.

МВФ и МБВР са създадени по силата на договореностите, постигнати на международната финансова конференция (юли, 1944 г.) в Бретън Уудс (САЩ). Двете организации, определяни като “сестрите от Бретън Уудс”, функционират от края на 1945 г. Със специално споразумение от 1947 г. двете финансови институции придобиват статут на специализирани агенции на ООН, но запазват пълна бюджетна и персонална независимост. Членството на дадена страна в МВФ е необходимо предварително условие и за нейното членство в МБВР. Учредителки на МВФ и МБВР са 39 държави, а към средата на 2008 г. в тях членуват вече 185 страни.

Според устава си МВФ трябва да съдейства за международното валутно сътрудничество и разширяването на международната търговия, да следи за спазването на валутните споразумения, да съдейства за поддържане стабилността на валутите на

⁷⁸ Chang, H.J., Policy space in historical perspective with special reference to trade and industrial policies, *Economic and Political Weekly*, № 41(7), 18 February 2006; Kleen, P., and S. Page, Special and differential treatment of developing countries in the World Trade Organization, *Global Development Studies*, 2005, № 2, Stockholm; Rodrik, D., *The Global Governance of Trade: As if Development Really Mattered*, N.Y., 2001.

⁷⁹ Cooper, R., *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community*, N.Y., 1980, p. 5.

⁸⁰ Дервиш, К., С. Йозер, По-добрата глобализация: легитимност, управление, реформа, С., 2007, с. 64.

страните членки, да им предоставя краткосрочни и средносрочни кредити за уравновесяване на платежния баланс, да съдейства за изграждането на многостранна система на международните разплащания. Най-общо казано, мисията на МВФ се свежда до поддържане на глобалната икономическа стабилност и устойчивото развитие на държавите членки. С разширяване на членския състав на организацията дейността на МВФ приоритетно се насочва към развиващите се страни, а по-късно и към държавите в преход. От началото на 80-те години на миналия век дейността на МВФ все по-определено се съсредоточава върху подкрепата на пазарните реформи в държавите членки. МВФ е смятан за уникална междуправителствена организация, която съчетава консултативни, финансови и регулаторни функции.

Другата “сестра на Бретън Уудс” – МБВР съгласно своя устав трябва да оказва финансова помощ при възстановяването, модернизацията и развитието на икономиките на страните членки, да насърчава частните чуждестранни инвестиции в тях, да им предоставя техническа помощ при планирането и реализацията на конкретни инвестиционни проекти и цялостни програми за развитие и т.н. Първоначално вниманието на МБВР е насочено към икономическото възстановяване на западноевропейските страни, а след 1960 г. дейността на банката е съсредоточена преди всичко към развиващите се държави. В условията на прехода МБВР развива активна дейност и в бившите социалистически страни. През 1956 и 1960 г. бяха създадени два филиала на МБВР – Международната финансова корпорация (МФК) и Международната асоциация за развитие (МАР). По-късно последователно са създадени Международният център за уреждане на инвестиционните спорове (1966 г.) и Многогостранната агенция за гарантиране на инвестициите (1988 г.) Съвместно тези звена образуват “групата на Световната банка”.

МБВР отпуска (за сметка на собствения капитал и привлечени ресурси) дългосрочни кредити за финансиране на инвестиционни проекти в сферата на инфраструктурата. Кредитите се представят при относително благоприятни лихвени условия с определен (по правило 5-годишен) гратисен период. От началото на 80-те години МБВР финансира също цялостни комплексни програми за реструктуриране на икономиките и социалните системи в развиващите се страни и държавите в преход. Финансирането на тези програми (определяни още като програми за структурна адаптация) има за цел промени в политиката на страните бенефициенти и извършване на институционални реформи.

“Сестрите от Бретън Уудс” осъществяват своята дейност при тясна взаимна координация. Между тях е установено определено “разделение на труда”: фондът се съсредоточава преди всичко върху макроикономическите проблеми на страните членки (парично-кредитна и бюджетна политика, инфлация, държавен дълг, платежен баланс и т.н.), докато банката е отговорна за стратегиите за развитие, програмите за реструктуриране, правителствените разходи, трудовите пазари, търговската политика, финансовите институции и т.н. (т.е. в компетенцията на МБВР попадат преди всичко структурните проблеми на държавите членки)⁸¹.

В изпълнение на договореностите от Бретън Уудс през 1947 г. е подписано Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ). Споразумението влиза в сила от

⁸¹ Срв. Стилглиц, Д., Глобализация ..., с. 33.

1 януари 1948 г. след като е ратифицирано от 23 страни. ГАТТ се определя като форум за провеждане на многостранни търговско-икономически преговори между страните по споразумението. Макар и да е обявено за “временно споразумение”, ГАТТ просъществува почти половин век (до 1 януари 1995 г.) и успешно изпълни ролята си на институционална основа на многостранната търговска система. Кръгът на участничките в ГАТТ последователно се разширява с присъединяването на голям брой развиващи се страни и държави в преход и достигна 123 страни през 1993 г. В средата на 2008 г. редовни членки на Световната търговска организация (СТО) – наследничката на ГАТТ, вече са 153 държави.

На ГАТТ е възложена задачата да предприеме многостранни мерки за регулиране на международната търговия, да сведе до минимум митническите бариери и да възстанови свободата на международната търговия. ГАТТ съдейства за утвърждаването на редица демократични принципи в международните търговско-икономически отношения (принципа на недискриминацията; последователно понижаване на митническите ставки; решаване на възникналите спорни проблеми между страните партньори чрез консултации; реципрочност при представянето на търговско-политически отстъпки и т.н.). В резултат на проведените в рамките на ГАТТ 8 кръга многостранни търговско-икономически преговори средното равнище на митническото облагане на продуктите на обработващата промишленост в групата на развитите държави е понижено от 40–50% (1947 г.) на 4–5% (1993 г.), за да достигне 3–3,5% през 2005 г.

Както и представените по-горе глобални финансови институции, ГАТТ разширява обхвата на своята дейност, като понижаването на митническите тарифи се превръща в една от многото преговорни теми.

На 15 април 1994 г. в град Маракеш (Мароко) е подписано споразумение за учредяването на СТО, която реално функционира от началото на 1995 г. като наследничка на ГАТТ. СТО се придържа към основните принципи на организация на взаимните търговски отношения на страните членки, които бяха валидни и за ГАТТ. В съответствие със споразумението за нейното създаване на СТО са възложени редица съществени функции: да контролира прилагането на споразуменията и договореностите между страните членки; да служи като форум за провеждане на многостранните търговско-икономически преговори; да разрешава търговските спорове между държавите членки; да осъществява надзор над националната търговска политика на страните членки; да сътрудничи със специализираните международни организации за постигането на по-голяма съгласуваност в глобалната икономическа политика; да оказва техническо съдействие на развиващите се страни по въпроси от нейната компетенция и т.н. Под егидата на СТО през ноември 2001 г. в гр. Доха (Катар) започна поредният (девети) кръг от многостранни търговско-икономически преговори.

Основен работен орган на СТО (както и на ГАТТ) са министерските конференции, провеждани поне веднъж на всеки 2 години. Решенията се вземат по правило с консенсус⁸².

⁸² Подробно относно глобалните икономически организации вж. Скиавоне, Д., Международни организации (Справочник), С., 2005.

Трите глобални икономически институции – МВФ, МБВР и ГАТТ/СТО функционират вече повече от 6 десетилетия и според някои оценки, те “останаха действени, адекватни и важни за световната икономика от създаването си до сега”⁸³.

В рамките на този продължителен исторически период 3-те институции съществено разшириха членския си състав, с което се превърнаха наистина в глобални, пренасочиха своята дейност от развитите държави към развиващите се страни и страните в преход, съдържателно обогатиха дейността си. През последните 2 десетилетия на миналия век “сестрите от Бретън Уудс” пренастроиха икономическата си философия в съответствие с идеите на неолиберализма, намерили израз във Вашингтонския консенсус.

Ключовите моменти в еволюцията на МВФ и МБВР са няколко:

- създаването на групата на Световната банка и преходът от финансиране възстановяването на Западна Европа към финансиране на проекти и програми за развитие в страните от периферията на световното стопанство;
- създаването от МВФ през 1969 г. на специалните права на тираж (СПТ) като ново световно резервно средство с цел подобряване на международната валутна ликвидност;
- разработването на план за справяне с кризата на външната задлъжнялост от 80-те години, известен като “план Брейди” (по името на американския финансов министър Никълъс Брейди);
- разработването от двете финансови институции на механизми за кредитиране на структурното приспособяване в развиващите се страни през 80-те години. През следващото десетилетие МВФ и МБВР се ангажираха с предоставянето на кредити за системна трансформация и реструктуриране на държавите в преход;
- лансирането на Инициативата за силно задлъжнелите бедни страни, придружена от Докладите за стратегията за намаляване на бедността. Инициативата, предложена през 1996 г. от МВФ и МБВР, има за цел преодоляване на “дълговия капан”, в който се намираха голям брой най-бедни страни. Двете институции поеха ангажимент за опрощаване на задълженията към тях и на други публични дългове, ако засегнатите страни изпълняват определени условия. Ключово беше изискването най-бедните страни длъжници да разработят и да се ангажират с изпълнението на стратегии за намаляване на бедността. Тези стратегии се одобряват от МВФ и МБВР;
- ориентирането на дейността на двете финансови институции към разрешаването на един фундаментален проблем на съвременността – преодоляването на бедността. Особено силно ангажирана с този проблем е групата на Световната банка.

Несъмнено тези етапни моменти в развитието на “сестрите на Бретън Уудс” са показателни за тяхната адаптивност спрямо промените в световната икономика и измененията в международната икономическа система.

Като наистина динамична и плодотворна може да бъде определена дейността на ГАТТ. Първите 5 кръга от многостранни търговски преговори в рамките на ГАТТ

⁸³ Дервиш, К., С.Йозер, цит.съч., с. 119.

бяха посветени изцяло на понижаването на митата за промишлените стоки. Цикълът “Кенеди” (1964–1967 г.) излезе извън митническата проблематика и се насочи към антидъмпинговите споразумения и други въпроси, свързани с международната стокова търговия. Токийският кръг (1973–1979 г.), проведен с участието на 102 страни, обхвана редица нови въпроси: селското стопанство, субсидиите, защитните мерки, техническите бариери при международната търговия, държавните поръчки и др.

Дневният ред на осмия, т. нар. Уругвайски кръг (1986–1993 г.), допълнително разшири преговорните области: международна търговия с услуги, защита на интелектуалната собственост, свързани с търговията инвестиционни мерки, субсидии и компенсационни мерки, реформа на търговските практики в най-чувствителните отрасли (селско стопанство, текстилни изделия) и др. Уругвайският кръг приключи с подписването на редица нови споразумения: Общо споразумение за търговията с услуги, Споразумение по търговските аспекти на правата на интелектуалната собственост, Споразумение по свързаните с търговията инвестиционни мерки, Споразумение по субсидиите и компенсационните мерки и т.н.⁸⁴ Ключово значение имаше също решението за трансформиране на ГАТТ в СТО.

Започналият през 2001 г. девети кръг от преговори (кръгът “Доха”) предвижда обсъждане на повече от 20 теми (в т.ч. субсидиране, антидъмпингови процедури, регионални търговски споразумения, търговия и екология, търговия и развитие, въпроси за конкуренцията, търговия и социални стандарти, корупция и търговия и др.). Кръгът от Доха беше определян като “кръг на развитието” поради амбицията в центъра на преговорите да бъдат поставени проблемите на развиващите се държави. Съгласно предварителната програма преговорите трябваше да приключат с подписването на съответни споразумения още през 2005 г. Поради възникналите остри противоречия (главно по въпроса за аграрните субсидии в ЕС и САЩ) преговорите бяха многократно прекъсвани и възобновявани и към средата на 2009 г. все още не са приключени⁸⁵.

Крайната оценка на резултатите от дейността на 3-те основни глобални икономически институции е определено диференцирана. Като най-успешна се оценява дейността на ГАТТ/СТО. Според изтъкнатия германски учен проф. Хорст Зийберт, ГАТТ и нейният приемник СТО са се доказали като успешен регулиращ инструмент, противодействащ на засилването на протекционизма в международната търговия, съдействащ за взаимното отваряне на пазарите и ускореното разрешаване на търговските спорове⁸⁶. Експертите на ЮНКТАД считат, че дейността на ГАТТ/СТО е довела до утвърждаването на един “подреден”, основан на правила многостранен търговски режим. Като специфични достойнства на този режим се сочат надеждността и предсказуемостта на международните търговски връзки, универсализацията на принципа на недискриминацията, надеждният механизъм за разрешаване на търговските спорове, легализираната възможност за развиващите се страни да се

⁸⁴ Подробно относно дейността на трите институции вж. Дервиш, К., Йозер, С., цит. съч., с.120–125, 233–243.

⁸⁵ Подробно относно кръга “Доха” вж. Портанский, А., ВТО: перспектива переговоров Дохийского раунда сохраняется, МЭ и МО, 2008, № 12, с. 65–73.

⁸⁶ Die Weltwirtschaft vor den Herausforderungen..., S. 29, 30.

ползват от преференциален достъп до пазарите и т.н.⁸⁷ Обект на дискусии е преди всичко проблемът за обхвата на многостранния търговски режим. Според някои автори такива въпроси като екологичните и социалните стандарти и защитата на интелектуалната собственост не бива да се включват в дневния ред на многостранните търговски преговори, а следва да бъдат обект на дискусии и решения от други специализирани агенции.

Далеч по-нееднозначна е оценката за дейността на двете финансови институции. На особено остра критика (както отляво, така и отдясно) е подложен МВФ. Критиката спрямо него стига дори до крайни предложения за закриването му като обективно вреден. Може да се предполага, че силно изразената неприязън към МВФ се обяснява с неговата “имперска позиция” – амбицията му да играе водеща роля при формулирането и провеждането на политиката на “сестрите от Бретън Уудс” спрямо развиващите се страни и държавите в преход⁸⁸.

Действащият модел на неолибералния институционализъм се характеризира с редица слабости, които обуславят все по-острата критика спрямо него. Най-общо, според автора на настоящия труд, могат да бъдат формулирани 3 основни групи слабости.

На първо място, налице са множество асиметрии при регулирането на международната икономическа система. Експертите на ЮНКТАД открояват 2 фундаментални асиметрии:

- наличие на утвърден, основан на правила, международен търговски режим при отсъствие на такъв институционализиран режим в сферата на международните финансови отношения. Отсъствието на универсални правила и норми при международните финансови отношения поражда редица неблагоприятни ефекти: нестабилност на валутните курсове, големи и устойчиви диспропорции на платежните баланси, международно преливане на огромни потоци от краткосрочни спекулативни капитали, зачестяващи и все по-дълбоки финансови кризи и т.н.;
- универсалните правила и норми, регулиращи международните икономически отношения, в юридически план са еднакво задължителни за всички участници, но в чисто икономически план те отразяват преди всичко потребностите на високоразвитите страни. Редица споразумения, приети в рамките на СТО, се оценяват като ограничаващи автономността на слаборазвитите страни при провеждането на политиката им на индустриализация и догонващо икономическо развитие⁸⁹.

Особено неблагоприятно отражение върху стабилността на съвременните международни икономически отношения и глобалната икономика като цяло има отсъствието на многостранни правила за поддържане стабилността на валутните курсове. След рухването на бретънуудската система на фиксиранияте валутни курсове мандатът на МВФ реално беше изменен – неговото задължение да съдейства за поддържане стабилността на валутите на държавите членки по същество беше обезсилено. Днес усилията на МВФ приоритетно се насочват към овладяване на финансови

⁸⁷ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 222.

⁸⁸ Срв. Стиглиц, Д., Глобализация ..., с. 33.

⁸⁹ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 219, 220.

кризи с цел противодействие на международната финансова нестабилност⁹⁰. В съвременните условия МВФ може да се намесва във валутната политика на отделната страна само ако тя се обърне към него с искане за финансова подкрепа. Преговорите по проблеми на валутните курсове днес по правило се водят извън МВФ (в рамките на Г-7/8, ОИСР и други подобни форуми). Практически това означава, че МВФ може да контролира валутната политика главно на онези слаборазвити страни, които са принудени да прибегват до неговите финансови ресурси.

При изключително високата степен на глобализация на финансовия пазар и масираното международно преливане на краткосрочен спекулативен капитал изкривяването на валутнокурсните съотношения е обичайно явление, което има съществени последици за конкурентната борба на световния пазар, икономическия растеж, инфлацията, заетостта и платежните баланси на различните страни. Глобалната икономика изисква ефикасен многостранен подход за поддържане стабилността на валутните курсове. Главна цел на този подход би трябвало да бъде предотвратяването на системните финансови кризи. Разработването и прилагането на този подход предполага сериозни договорености с участието на възможно най-широк кръг страни в рамките на реформираните или новосъздадени глобални институции⁹¹.

Тезисът, според който преките външни инвестиции играят ролята на основен структуроопределящ елемент на съвременната система на международните икономически отношения, е общопризнат, но този сегмент не е обект на глобалното икономическо управление. В рамките на някои международни организации бяха разработени ръководни принципи за преките чуждестранни инвестиции, които обаче имат само препоръчителен характер. Поради острите противоречия между страните членки опитът за разработване на Многостранно инвестиционно споразумение от ОИСР завърши с провал през 1998 г. Опитите за изготвяне на глобално инвестиционно споразумение в рамките на СТО още на експертно равнище разкриха невъзможността за примиряване на позициите на развитите и развиващите се страни⁹².

Проблемът за изготвяне и приемане на универсални правила и норми за международната трудова миграция, от което особено са заинтересовани слаборазвитите държави, никога не е бил сериозно обсъждан.

Още на конференцията в Бретън Уудс участващите по-слаборазвити страни предлагат създаването на международен режим за развитие, от който те пряко да се ползват. Предложението е било отхвърлено от САЩ и другите развити държави. Днес ясно се осъзнава глобалният характер на проблема за икономическата изостаналост и бедността в държавите от "третия свят". Няма обаче разработен цялостен (интегриран) глобален институционализиран механизъм за справяне с този проблем⁹³.

В рамките на ГАТТ-1994 г. и Общото споразумение за търговията с услуги (ГАТС) са предвидени съответни принципи и правила за създаването и функциони-

⁹⁰ Срв. Шмит, Х., цит. съч., с. 47.

⁹¹ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 221, 222.

⁹² Подробно вж. Маринов, В., Международни икономически отношения ..., с. 242-244.

⁹³ Срв. Гилпин, Р., цит. съч., с. 464, 472.

рането на регионалните търговско-икономически обединения. Учреденият механизъм за глобален надзор се оказва обаче не особено ефективен⁹⁴.

В рамките на многостранния търговски режим е налице ясно изразена асиметрия на регулирането при стоките и услугите. Процесът на либерализация на международната търговия с услуги и приемането на универсални правила за този сектор започна с Уругвайския кръг от преговори. Обхватът и дълбочината на глобалното регулиране при международната търговия с услуги далеч отстъпват на аналогичните параметри при международната стокова търговия.

Дори многостранният режим за международната стокова търговия не е лишен от асиметрии: ясни правила относно митническия режим съжителстват с необхванати от такива правила изключително гъвкави нетарифни бариери; широко използваното от развитите държави субсидиране на аграрния сектор не се съгласува с принципите на недискриминацията и лоялната международна конкуренция. По данни на ОИСП, общият размер на подкрепата за производителите (Producer Support Estimate) в страните членки през 2005 г. възлиза на 225 млрд. евро. Тези явни или скрити субсидии осигуряват 30% от доходите на селскостопанските производители (в т.ч. в Швейцария – 68%, Норвегия – 64%, Южна Корея – 63%, Япония – 56%, ЕС – 32%, Канада – 21%, САЩ – 16% и т.н.)⁹⁵. Субсидирането на производството и износа на селскостопанска продукция от развитите държави сериозно деформира международната търговия и причинява сериозни загуби на развиващите се страни. Обезпокоителен е фактът, че независимо от предоставения на развиващите се държави преференциален търговски режим техният износ в развитите страни се облага с по-високи мита в сравнение с вноса от други развити страни. През 2005 г. среднопретегленият размер на митническото облагане на общия внос от развиващите се в развитите страни възлиза на 2,12% при 1,29% за вноса от други развити държави. Аналогичните показатели за митническото облагане на продуктите на обработващата промишленост възлизат съответно на 2,39% (за внос от развиващите се страни) и 1,14% (при внос от други развити държави). При вноса на трудопоглъщаща продукция на обработващата промишленост в развитите страни митническото облагане съставлява съответно 9,32% и 4,33%⁹⁶. Тези данни са показателни за ниското равнище на диверсификация на износа от развиващите се в развитите страни при висок относителен дял на продуктите на “чувствителните” сектори (текстил, облекло, обувки и др.).

На второ място, упорито налаганата от МВФ и МБВР политика в развиващите се страни и държавите в преход, съобразена с идеологията на “Вашингтонския консенсус”, в повечето случаи доведе до разочароващи резултати. Вместо очакваните устойчив растеж и икономическо развитие най-често се стигаше до икономически хаос, масова безработица, обедняване на голяма част от населението, засилено социално неравенство, обезценка на националните парични единици, продължителни кризи на структурната адаптация, а нерядко – и до политическа нестабилност.

⁹⁴ Срв. Маринов, В. и др., Европейска икономическа интеграция (трето преработено и допълнено издание), С., 2004, с. 80–86.

⁹⁵ Globalisierung verstehen. Unsere Welt in Zahlen, Fakten, Analysen, Hamburg, 2007, S. 38.

⁹⁶ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 76.

Предписваният от глобалните финансови институции набор от политически мерки (рестриктивна макроикономическа политика; приватизация на държавната собственост; либерализация на външната търговия, валутния и финансовия пазар; дерегулиране; “оттегляне” на държавата от икономиката и т.н.) беше издържан изцяло в духа на пазарния фундаментализъм.

Към основните слабости на политиката на “Вашингтонския консенсус” се отнасят следните моменти:

- Тази политика представлява по същество стандартен набор от неолиберални мерки, разработени от двете институции, и прилагани към страните бенефициенти, независимо от тяхната специфика и независимо от техните предпочитания към един или друг модел на пазарна икономика;
- Тази политика се интерпретираше като безалтернативна, единствено водеща до устойчив растеж и икономическо развитие. Този подход изключваше възможността за дискусии и търсенето на алтернативи за страните, прибягващи до финансиране от “сестрите”;
- Политиката на “Вашингтонския консенсус” се прилагаше подчертано доктринерски, без да държи сметка за необходимата строга последователност и реалистичен темп за осъществяване на съответните мерки. В много случаи се пристъпваше към извършване на реформи без надеждна нормативна подготовка и при отсъствие на силни регулаторни и надзорни институции. При такъв подход не беше изненадващо, че приватизацията се изроди в разграбване на държавните активи, либерализацията на външната търговия доведе до ускорена ликвидация на цели отрасли на икономиката и значителна безработица, отварянето на националните финансови пазари създаде условия за финансов хаос и т.н.;
- Политиката на “Вашингтонския консенсус” се прилагаше, без да се държи сметка за нейните “странични ефекти” – въздействието върху околната среда, високата социална цена, формирането на корупционна среда, нарастващата социална дезинтеграция, отслабващата политическа подкрепа за реформите в страните бенефициенти и т.н.

Тези слабости на политиката на “Вашингтонския консенсус” я превърнаха в обект на критика от учени икономисти, принадлежащи не само към социално-либералното течение, но и от привърженици на либералната школа⁹⁷. Политиката на “Вашингтонския консенсус” несъмнено има съществен “принос” за формирането на движенията на антиглобалистите и алтерглобалистите. В научните среди отхвърлянето на консенсуса намери израз в идеите за “глобализация с човешко лице”, за “нов световен социален ред” и т.н.⁹⁸

Подходяща възможност за оценяване на рационалността и ефективността на политическия курс, налаган от “Вашингтонския консенсус”, дава една експертна разработка, публикувана през май 2008 г. Става дума за доклад на специална комисия (наречена “Растеж и развитие”), създадена по инициатива на МБВР през април

⁹⁷ Сръ. Сакс, Дж., *Економическите реформи в нових рыночных условиях*, ПТПУ, 2005, № 1, с. 14–16; Стиглиц, Дж., цит. съч., с. 34–39; Дервиш, К., С.Йозер, цит. съч., с. 140–147 и др.

⁹⁸ Вж. Маринов, В., *Международни икономически отношения ...*, с. 131.

2006 г. Комисията включва 21 члена (“мъдреци”), представляващи научните и политическите кръгове на различни страни и международни организации (в т.ч. двама нобелови лауреати – Р. Солоу и М. Спенс). Комисията прави категоричния извод, че епохата на крайния либерализъм при политиката на икономическо развитие е приключила и се обявява за “по-малко дива глобализация”. Комисията изследва опита на 13 страни, които през втората половина на XX век в продължение на поне 25 години са имали средногодишни темпове на растеж от 7% (в т.ч. Китай, Бразилия, Хонконг, Сингапур, Южна Корея, Тайван, Малайзия, Япония и др.). При това се установява интересният факт, че политиката, провеждана от тези страни, е противоречала на “Вашингтонския консенсус”.

Авторите на доклада стигат също до извода, че икономическият растеж, необходим за осигуряване на устойчивото развитие и борбата с бедността, изисква силна държава. “Колкото повече се развива икономиката, толкова по-важна роля играе активната и прагматична държавна администрация”, твърдят “мъдреците”. Те не отхвърлят необходимостта от глобализацията, от икономическо и търговско отваряне на страните към външния свят. В дългосрочен план политиката на протекционизъм, според тях, е неефективна. Тъй като глобализацията може да води до съкращаване на заетостта, необходима е разработката на специални програми за адаптиране на населението към настъпващите промени. Държавните власти трябва да задържат увеличаването на разрыва в равнището на доходите на различните групи от населението, за да се избегне изострянето на социалното напрежение. Основно изискване към държавното управление, според “мъдреците”, е неговата прагматична насоченост⁹⁹.

На трето място, цялостната дейност на глобалните икономически институции не се ползва с необходимото доверие и подкрепа, възприема се като откровено нелегитимна. Особено ниско е доверието към “сестрите от Бретън Уудс” в развиващите се държави, където преди всичко е съсредоточена тяхната дейност.

Остро недоволство предизвикват отсъствието на откритост и прозрачност при вземането на решения от органите за управление на тези институции, отсъствието на възможности за публични дебати по предлаганите мерки и за лансиране на алтернативни подходи и решения. Обстоятелството, че дейността на институциите не подлежи на демократичен обществен контрол, поражда подозрителност и съмнения, че те са наистина безпристрастни, че обслужват интересите на държавите бенефициенти. Този демократичен “дефицит” в дейността на институциите от Бретън Уудс налага съществени промени във философията и организацията на тяхното функциониране.

Макар че дейността на “сестрите на Бретън Уудс” е съсредоточена главно в държавите от “третия свят”, тяхното управление се намира в ръцете на високоразвитите държави. По силата на дългогодишна традиция президентът на МБВР е винаги американски гражданин, а управляващият директор на МВФ се номинира от западноевропейските страни. Развиващите се държави и страните в преход са слабо представени в управителните тела на двете организации. Разпределението на гласовете между държавите членки дава възможност на САЩ и неголяма група други

⁹⁹ Faujas, A., 21 “sages” pour une mondialisation moins sauvage, Monde, 2008, 23 may, p. 12.

развити държави да вземат меродавните решения. На практика това означава, че жизненоважни решения, отнасящи се до растежа, икономическото и социалното развитие на слаборазвитите страни, се вземат без тяхно участие. Поради това отпращаните политически предписания се възприемат като нелегитимни, обслужващи чуждестранни интереси, което ги лишава от необходимата обществена подкрепа. Дори управляващите често възприемат предписаните мерки като натрапени отвън и нерядко саботират тяхното осъществяване.

Управлението на “сестрите от Бретън Уудс” силно контрастира с промените в разпределението на икономическата мощ в съвременния свят, което обуславя необходимостта от реформа на управлението и преодоляване на посоченото несъответствие като условие за оцеляване на двете финансови институции¹⁰⁰. Дейността на най-демократичната глобална икономическа институция – СТО, показва, че развиващите се страни увеличават преговорната си мощ, че коалиция на такива страни като Китай, Индия, Бразилия, Индонезия и др. може да бъде съществен фактор в глобалното управление на международната икономическа система.

В управлението на МВФ и МБВР определящата роля принадлежи по същество на страните от Г-7. На срещи на върха на тези страни се съгласуват принципните политически насоки, а между техните министерства на финансите и централните им банки се осъществява постоянна оперативна координация. Така на практика редица въпроси се предreshават в рамките на Г-7, която прави обсъжданията в управителните органи на МБВР и МВФ съвсем формални. Световната общност, разбира се, не може да приеме такова управление за легитимно, тъй като никой не е упълномощавал финансовите министри и управителите на централните банки на 7-те богати страни да вземат решения, отнасящи се за огромен брой “чужди” страни и народи¹⁰¹. Оттук произтича и недоверието към политиката на “сестрите от Бретън Уудс”: много хора смятат, че тя в крайна сметка е подчинена на интересите на финансовия капитал и ТНК, базирани във високоразвитите страни.

Слабостите на действащия модел на управление на международната икономическа система и острата критика към него по необходимост се придружават от търсене на възможности за неговото реформиране. Активни участници във водените по този повод дискусии са както анализаторите, така и официалните власти на широк кръг страни и глобалните икономически институции. Все по-честите и по-дълбоки финансови кризи от средата на 90-те години, огромното международно преливане на краткосрочен спекулативен капитал, глобалните финансови дисбаланси в световната икономика, прането на мръсни пари, изкривяването на валутно-курсните съотношения на основните парични единици, огромното разрастване на глобалния финансов пазар при отсъствието на реални регулации и надзор върху неговото функциониране и други подобни фактори играят ролята на катализатори при дискусиите за реформиране на действащия модел за управление на международната икономическа система.

Основен обект на дискусиите са проблемите, отнасящи се до дейността и управлението на глобалните икономически институции. Във фокуса на дискусиите най-

¹⁰⁰ Срв. Гилпин, Р., цит. съч., с. 471.

¹⁰¹ Срв. Дервиш, К., С. Йозер, цит. съч., с. 79.

често са “сестрите от Бретън Уудс”. С цялата сериозност се поставя въпросът доколко институции, създадени в края на Втората световна война, са адекватни на силно глобализираната световна икономика в началото на XXI век? Не трябва ли да бъдат закрити “старите” институции и учредени нови, на които да бъде възложен мандат, съобразен с потребностите на глобалното икономическо управление в съвременните условия и коренната промяна на геоикономическата карта на света? На сегашния етап на дискусиите все повече се налага разбирането, че “сестрите от Бретън Уудс” следва да бъдат запазени, но и че те трябва да бъдат дълбоко реформирани. Необходимите дълбоки реформи не могат да се ограничат до несъществени корекции в учредителните актове и/или в разпределението на квотите в уставния капитал на двете организации и съотношението на гласовете на държавите членки.

В резултат на дискусиите изкрystalизира разбирането, че трябва ясно да се дефинира ролята на всяка от двете институции в глобалната икономическа и финансова система. В процеса на своето развитие за повече от 6 десетилетия двете институции непрекъснато разширяваха периметъра на своята дейност, което доведе до размиване на техния мандат, отсъствие на ясно изразен фокус на дейността им и недостатъчна компетентност за справяне с някои проблеми. Тази констатация е валидна в особено висока степен за МВФ.

Налага се също разбирането за необходимостта от по-строго разграничение в дейността на двете “сестри”, тъй като през последните десетилетия се установява определено дублиране: както МБВР, така и МВФ кредитират програми за структурно приспособяване (структурна адаптация) в слаборазвитите държави и страните в преход, и двете институции финансират програми за преодоляване на бедността и т.н. Уместно е по всяка вероятност проблемите на развитието и преодоляването на бедността да бъдат предадени изцяло в компетентност на Световната банка, която разполага с повече опит, експертен и финансов потенциал и изградена инфраструктура в тази област. При кредитирането на програмите за структурно приспособяване логично би било МВФ да се ограничи с близките му области (парично-кредитна система, бюджетна сфера), а останалите области да преминат в изключителната компетентност на МБВР. Подобно принципно разграничение ще създаде условия за по-рационално използване на ресурсите на двете институции, за по-добра целенасоченост в техните действия.

Очертава се вече рационален консенсус по друг дискуссионен въпрос – обусловения характер на кредитите, предоставяни от глобалните финансови институции. Доколкото МВФ и МБВР разполагат с ограничени ресурси и отпускат целеви кредити, логично е в кредитните споразумения да бъдат включвани определени политически изисквания, гарантиращи постигането на съответната цел. Все повече се налага разбирането, че тези изисквания (условия) трябва да бъдат максимално прагматични, съобразени със специфичните икономически, социални, институционални и т.н. характеристики на страните бенефициенти, с ясно построена програма за последователността и темпа на осъществяване на необходимите мерки, с оценка за социалните и екологичните ефекти на тези мерки и т.н. Необходимо е тези политически условия да се формулират и включват в кредитните споразумения след за-

дълбочено обсъждане с компетентните власти на държавите бенефициенти и активен диалог със синдикати, работодателски организации, структури на гражданското общество. Само при подобен подход условията ще се приемат като легитимни, ще се ползват с подкрепа и доверие в държавите кредитополучателки.

Все повече се утвърждава разбирането за необходимостта от укрепване на надзорната роля на МВФ, което изисква преформулиране на неговия мандат. Сега прилаганите процедури за надзор и консултации с държавите членки по проблеми на тяхната макроикономическа политика са определено неефективни. Фондът няма възможност да изисква от страните, които не ползват кредитиране от него, провеждането на един или друг тип политика, да налага предприемането на адекватни мерки за отстраняване на валутно-курсовите изкривявания и ликвидирането на големите външни дисбаланси. Фондът не разполага с реална власт и инструменти за въздействие върху политиката на високоразвитите държави и други големи “актьори” в глобалната икономика, чието поведение противоречи на духа и буквата на член IV от устава на МВФ (САЩ, Япония, Китай и др.)¹⁰². Трябва откровено да се признае, че действията на тези “играчи” са насочени към постигането на егоистични национални цели и обективно подкопават глобалната икономическа и финансова стабилност. Силно нарасналата глобална икономическа взаимозависимост изисква въвеждането на ефикасни институционални механизми за противодействие на подобно поведение. За да бъде реализирано това изискване, ще се наложи не само промяна в правомощията на МВФ, но и промяна в неговото управление.

От МВФ ще се изисква все по-активна ангажираност с проблемите на глобалния финансов пазар. Бушуващата финансово-икономическа криза даде ясни доказателства за разрушителния потенциал, който съдържа този пазар при огромното разнообразие на финансовите инструменти и пазарните агенти и при липсата на сериозни регулации и надзор в национален и глобален мащаб. По всяка вероятност от МВФ ще се изисква да оглави дейността по разработването на правила и институции за регулиране на глобалния финансов пазар.

Предстои съществена работа по реформиране управлението на “сестрите от Бретън Уудс” като условие за повишаване на тяхната легитимност, за възстановяване на авторитета и доверието в тях. Няма съмнение, че реформата на управлението предполага изцяло нов подход за осигуряване на прозрачност и откритост в работата на двете глобални институции, отваряне за диалог и дискусии с широк кръг политически, икономически и социални агенти. Утвърждаването на МВФ и МБВР като наистина глобални институции в един демократичен свят сигурно ще наложи изоставянето на досегашната практика на назначаване на висшите им ръководители (президент на МБВР винаги американски гражданин, управляващ директор на МВФ винаги западноевропейски гражданин). Ще се наложи не частично, а цялос-

¹⁰² Член IV от устава на МВФ (1978 г.) задължава всяка страна “да сътрудничи с Фонда и с другите страни членки с цел осигуряване на урегулирани валутни механизми и съдействие за поддържането на стабилна система на валутните курсове”. Същият член изисква от всяка държава членка “да избягва манипулацията с валутните курсове ..., за да предотврати ефективното преустройство на платежния си баланс или да получи несправедливи конкурентни предимства пред другите страни членки”.

тно преразглеждане на квотите на страните членки в капитала на двете институции, за да се постигне по-добро съответствие между разпределението на квотите по отделни страни и техните позиции в глобалната световна икономика¹⁰³. Оправдано и изцяло в духа на демократизацията на двете институции би било също чувствително увеличаване на размера на т. нар. основни гласове, които отразяват принципа на равенството между държавите членки. Увеличаването на основните гласове, чийто размер е еднакъв за всички страни членки, ще даде възможност и на най-малките държави да получат “по-голям глас” при обсъжданията във фонда¹⁰⁴. Същото се отнася с пълна сила и за МБВР. Преразглеждането на системата на квотите ще създаде предпоставки и за съответни промени в изпълнителните бордове на двете финансови институции. Демократизацията в работата на МВФ и МБВР предполага по-широко използване на процедурата за вземане на решения с двойно мнозинство – 85% от разполагаемите гласове и 60% от броя на държавите членки, която сега се прилага в много малък брой случаи¹⁰⁵. Подобен подход при вземането на решения би засилил техния консенсусен характер, би укрепил доверието в институциите, а решенията им в по-голяма степен ще се възприемат като легитимни.

Дори официалните власти на развитите държави вече разбират необходимостта от ликвидиране на опеката на Г-7 над глобалните финансови институции. Тази опека се възприема като истински анахронизъм в контекста на глобалната промяна в съотношението на икономическите сили и геополитическото влияние. Тя обаче подкопава доверието в МВФ и МБВР, поражда основателни съмнения в тяхната независимост и легитимността на вземаните от тях решения.

Все по-належащи са реформите в СТО. На първо място, тук стои проблемът за гарантиране на действителна равнопоставеност на държавите членки. На практика това означава отказ на развитите държави от практиката на субсидиране на техния аграрен сектор и затрудняване на вноса на редица селскостопански продукти от развиващите се страни (памук, ориз, захар и др.). Не може да се приеме за обосновано и съобразено с правилата на многостранния търговски режим ограничаването на вноса от развиващите се в развитите страни на “чувствителни” трудопоглъщащи изделия. Изискването за равнопоставеност предполага също готовност за либерализиране не само на пазара на финансови услуги (от което са заинтересовани развитите страни), но и на пазарите на строителните услуги, морските превози и др. (където конкурентни предимства имат редица развиващи се страни).

Нужно е постигането на по-широк консенсус относно обхвата на международния търговски режим, т.е. кои въпроси следва да намират място в дневния ред на глобалните търговско-икономически преговори в рамките на СТО и кои въпроси да бъдат решавани от по-тясно специализирани международни агенции. Утвърждава се разбирането, че непрекъснатото разширяване на кръга от въпроси – обект на

¹⁰³ IMF Press Release № 06/205: IMF Board of Governors Approves Quota and Related Governance Reforms, September 18, 2006.

¹⁰⁴ Report of the Executive Board to the Board of Governors, Quota and Voice Reform in the International Monetary Fund, August 31, 2006, p. 4.

¹⁰⁵ Срв. Бурман, Дж.; Дневен ред за реформи на Международния валутен фонд, Ново време, 2008 № 4, с. 24, 25.

преговори в рамките на СТО, затруднява постигането на консенсус между държавите членки.

Може да се дискутира също въпросът за обосноваването на т.нар. принцип на “единната сделка” (Single Undertaking), т.е. решенията да се вземат на базата на консенсус по всички (повече от 20 теми!), обсъждани в рамките на настоящия кръг от Доха¹⁰⁶. Подобни “пакетни” сделки са изключително сложни, налагат множество компромиси и “тънки” калкулации на разходи и ползи, дават възможност за неконструктивно поведение (“извиване на ръце”) и т.н.

Налага се също необходимостта от по-голяма прозрачност и спазване на ясни правила при т.нар. процедура на “зелената зала”, чрез която страните участнички в многостранните търговско-икономически преговори стигат до неофициални договорености¹⁰⁷.

Реформирането на действащия модел на глобално управление на международната икономическа система е изключително предизвикателство пред цялата световна общност. Наивно би било да се смята, че реформирането ще се осъществи безконфликтно. Процесите, които протичат в глобалната икономика, в т.ч. преди всичко глобалната финансово-икономическа криза и надигащата се протекционистична вълна, налагат обаче бързи, решителни и новаторски действия.

3. АЛТЕРНАТИВНИ ИДЕИ ОТНОСНО ГЛОБАЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Като отрицание на модела на неолибералния институционализъм в края на 80-те – началото на 90-те години на миналия век възникна концепцията за т.нар. **нов медиевализъм**. Авторите на тази концепция отхвърлят идеята за либерален международен икономически ред, основан на сътрудничеството между суверенни държави.

Основополагащ за новите медиевалисти е тезисът за края на националния суверенитет, който преживява съвременният свят. Този ефект, според тях, е напълно закономерен резултат от действието на могъщи вътрешни и външни за отделните страни фактори (в т.ч. ускореното развитие на международната търговия и глобалния финансов пазар, стимулирани от новите информационни, комуникационни и транспортни технологии). Тези фактори подкопават йерархичния порядък, доминирал продължително време в централизираните национални държави, и водят до заместването му с хоризонтални системи от държави, доброволни обществени организации и международни институции¹⁰⁸.

Отмирането на националния суверенитет и заместването на йерархичния държавен ред с посочените хоризонтални системи правят възможно, според новите медиевалисти, отстраняването на правителствата от управлението¹⁰⁹. Като специфична социална функция управлението е необходимо за пазарната икономика както на национално, така и на международно равнище. В съвременните условия управлени-

¹⁰⁶ Портанский, А., цит. съч., с. 67.

¹⁰⁷ Срв. Дервиш, К., С. Йозер, цит. съч., с. 279.

¹⁰⁸ Срв. Гилпин, Р., цит. съч., с. 477.

¹⁰⁹ Reinicke, W. H., *Global Public Policy: Governing Without Government?*, Washington, 1989.

ето може успешно да се осъществява чрез системи от обществени и частни групи или институции на национално, регионално и глобално ниво¹¹⁰.

В изгражданата от новите медиевалисти конструкция на глобалното икономическо управление централна роля се отрежда на разнообразните неправителствени организации (НПО). Техният брой наистина нараства ускорено: от около 30 хиляди към 2000 г. в средата на настоящото десетилетие те достигат 40 хиляди. Чрез Интернет НПО все повече се консолидират във формални или неформални международни съюзи и активно координират своите позиции и действия. Особено влиятелни са НПО, обединени около правозащитни, екологични, хуманитарни и други каузи. НПО все повече се утвърждават като нов ключов политически субект и участник в националния и международния политически пазар¹¹¹. Както твърдят новите медиевалисти, НПО създават основата на глобалното гражданско общество. Това глобално гражданско общество търси приемлива алтернатива на настоящия глобален икономически ред, която би преодоляла неговите “злини” (растящото неравенство, деградацията на околната среда и др.). По същество това би означавало преодоляване на глобализацията на капиталистическата система с присъщите ѝ международни режими и институции¹¹².

Колкото и ефектно и примамливо да звучат постановките на новите медиевалисти, те съвсем не могат да се приемат за безспорни.

Преди всичко неиздържана и “прибързана” е тезата за края на националния суверенитет. Глобализацията наистина в определена степен подкопава националния икономически суверенитет, но съвсем не го унищожавя. Нещо повече, в редица области потребността от активна национална икономическа и социална политика в условията на глобализацията съществено нараства. Глобализацията по-скоро модифицира ролята на националната държава в икономическата и социалната сфера, налага промяна в нейните приоритети и форми на действие, но не отменя стопанско-политическата и социалната ѝ функция.

Оспорим е също тезисът за глобалното гражданско общество, обединено от глобална гражданска култура с общи ценности и разбирания като обществена и политическа основа на едно глобално икономическо управление, осъществявано от НПО. Самите НПО са атрибут, компонент от политическа структура на развитите демократични общества. В постсоциалистическите и в някои развиващи се държави НПО едва сега възникват и правят първите си не съвсем уверени стъпки. В голям брой относително слаборазвити държави НПО изобщо не съществуват. Изразът “глобална гражданска култура”, използван от привържениците на новия медиевализъм, е по-скоро синоним на западна гражданска култура с утвърдените в нея демократични ценности (напр. религиозна толерантност, върховенство на закона, зачитане на човешките права, равенство между половете, плурализъм на убежденията

¹¹⁰ Гилпин, Р., цит. съч., с. 478.

¹¹¹ Срв. Афонцев, С., цит. съч., с. 68; Косолапов, Н. А., Международно-политическая организация глобализирующегося мира ..., с. 157.

¹¹² Cox, R., *Civil Society in the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order*, Review of International Studies, 1999, № 1.

и т.н.). В други цивилизационни общности тези ценности не са утвърдени и дори открито се отхвърлят.

Краткият исторически опит ясно показва, че НПО не разполагат с властнически пълномощия. Лишени от инструментите на публичната власт, НПО нямат легитимна възможност пряко да налагат един или друг режим в национални, а още по-малко в интернационални рамки¹¹³. Този факт обуславя и специфичния начин на действие на НПО – натиск спрямо официалните публични институции, експертно съдействие, договаряне, мониторинг, контрол над тяхната дейност и т.н. НПО доказва своята полезност като опонент, партньор и коректив в дейността на носителите на легитимната публична власт, но нямат никаква възможност да ги заместят и да оперират без тях¹¹⁴.

Едва ли е оправдано априорно да се приема, че НПО при всички случаи адекватно изразяват най-широкия обществен интерес. Множество факти свидетелстват, че НПО могат да се създават с цел да бъдат защитавани ограничени корпоративни интереси, че НПО могат да бъдат използвани за не съвсем чисти политически цели, че дори мафиотски структури могат да манипулират или да си “купят” подкрепата на НПО. Не на последно място, наивно би било да се смята, че НПО са имунизирани срещу корупция или че те не са подвластни на модния в голям брой страни “национален патриотизъм” (евфемизъм, зад който се крие старият, добре познат протекционизъм).

Новият медиевализъм значително надценява възможностите на НПО и различните протестни движения да играят ролята на самостоятелен фактор при формирането на глобалния икономически ред. Това несъмнено прави цялостната концепция нереалистична и във висока степен умозрителна.

През 90-те години възникнаха и за кратко време успяха да привлекат общественото внимание различни протестни движения, обявяващи се срещу неолибералния модел на икономическата глобализация. Ключово място тук заема **алтерглобализмът**, който разполага с определен научен потенциал, и се стреми да разработи цялостна концепция за обществено приемлив, “справедлив” модел на икономическата глобализация. Течението на антиглобалистите не е единно, поради което то не лансира единна идейна концепция за алтернативна (спрямо неолибералната) глобализация.

Общо за алтерглобалистите е разбирането за обективния характер на икономическата глобализация и за огромните възможности, които тя съдържа като фактор на икономическия и социалния прогрес. Същевременно алтерглобалистите категорично отхвърлят социално-икономическата форма, в която този процес се осъществява. Неолибералната глобализация, съобразена с принципите на пазарния фундаментализъм, според тях е изцяло подчинена на “безграничната власт на парите”¹¹⁵. Развитите държави влизат в ролята на “колективни глобализатори”. Процесът на

¹¹³ Вж. Медведева, А., М. Ермолаева, Влияние роли институциональных форм в преодолении противоречий глобализации, РИСК, 2005, № 4, с. 71, 72.

¹¹⁴ Cohen, S., La pourvoir des ONG en question, Debat, P., 2004, № 128, p. 57–76.

¹¹⁵ Да разрушим седемте основни стълба на неолиберализма (Манифест за алтерглобализация), Ново време, 2007, № 4, с. 48.

глобализация се налага “отгоре”, в интерес на високоразвитите държави и преди всичко на САЩ (т.е. в интерес на “центъра”). От гледна точка на слаборазвитите страни (“периферията”) този процес е натрапен отвън и противоречи на техните интереси. В резултат на неолибералната глобализация, според двама изтъкнати представители на алтерглобализма – руските учени Александър Бузгалин и Андрей Колганов, се налага нееквивалентност и неравенство при взаимодействието между “златния милиард” и “гетото на изостаналостта”¹¹⁶. Налаганата “отгоре” глобализация се оценява като вредна за слаборазвитите страни, тъй като не решава, а в действителност изостря техните екологични и ресурсни проблеми, по-нататък задълбочава икономическото и технологичното им изоставане спрямо центъра.

Обект на ожесточена критика са международните икономически институции (МВФ, СБ, СТО, ОИСР). Тяхната намеса в слаборазвитите страни води до налагането на унифициран модел на икономическо развитие, основан на еднакви правила на пазарната игра. МВФ се обявява за изцяло дискредитиран, а налаганите от него неолиберални реформи в редица страни от “втория” и “третия” ешелон реално са се провалили¹¹⁷. МВФ и СБ, според алтерглобалистите, играят ролята на “световни жандарми”, в резултат на чиято неадекватна политика повсеместно се ликвидират публичните услуги и социалната защита, увеличават се неравенството и несигурността.

Икономическата глобализация, твърдят алтерглобалистите, трябва да се осъществява “отдолу”, като при вземането на решения и контрола върху тяхното изпълнение ключова роля се отрежда на глобалното гражданско общество. Конкретните предложения на алтерглобалистите относно изграждането на алтернативен международен икономически ред са изключително разнообразни, като най-често се предлага създаване на принципно нови международни институции, интегрирани в структурата на ООН, предлагат се също отделни политически мерки, съобразени преди всичко с икономическите и социалните потребности на слаборазвитите страни. Нерядко предложенията на алтерглобалистите имат характер на политически декларации – “да изградим нов световен ред на базата на напълно обновени принципи – принципите на солидарност и свободно сътрудничество, съобразени с положението и нуждите на всяка страна”¹¹⁸. Силно и външно привлекателно звучат принципите, в съответствие с които трябва да се изгради новият международен икономически ред – справедливост, солидарност, честно разпределение на богатствата и т.н. Тези принципи обаче излизат извън категориалния апарат на икономическата наука и попадат в полето на етиката и морала.

Алтерглобализмът е силен в критиката си срещу неолиберализма, но неговата “конструктивна” част е неравностойна – голяма част от предложенията са едност-

¹¹⁶ Безгалин, а., А.Колганов, Противоречия глобальной гегемонии капитала (к вопросу о содержании и противоречиях так называемой “глобализации”). В: Альтерглобализм: теория и практика антиглобалистского движения, М., 2003, с. 28.

¹¹⁷ Медведева, А., М. Ермолаева, цит. съч., с. 73.

¹¹⁸ Да разрушим седемте основни стълба ..., с. 42.

ранчиви, несъобразени с икономическите реалности. Поради това и алтерглобализмът основателно се обявява за късен представител на икономическия романтизъм¹¹⁹.

Изцяло в социално-либерален дух е издържана **постановката на американската авторка проф. Нанси Бърдсол** – президент на Центъра за проучване проблемите на глобалното развитие (Вашингтон). В условията на бързо развиващата се глобализация на икономиката, твърди Бърдсол, се задълбочава неравенството както в глобален мащаб, така и в рамките на развиващите се държави. Най-малко 3 причини водят до този резултат:

- Първо, неравното разпределение на изгодите от функционирането на глобалните пазари. В крайна сметка пазарите “възнаграждават” онези, които разполагат с “правилните” активи – финансовия капитал, човешкия капитал, предприемаческите навици. От гледна точка на отделните личности “правилният” актив е висшето образование;
- Второ, несъвършенството на глобалните пазари, закономерно водещо до пазарни провали. Типичен пример за такъв провал са световните финансови кризи. Разразилите се през 90-те години финансови кризи, които засегнаха Мексико, Тайланд, Южна Корея, Русия, Бразилия и Аржентина, задълбочиха социалното неравенство в тези страни. Съществено се понижиха реалните доходи и благосъстоянието на относително бедните домакинства;
- Трето, на глобално равнище установените режими на търговия, миграция и защита на интелектуалната собственост отразяват по-голямата пазарна власт на богатите.

Бърдсол поставя един ключов въпрос: какво може да се направи, за да бъдат намалени рисковете за глобалната сигурност, стабилността, общия просперитет и установяването на социална справедливост в света? Проблемът с глобалното неравенство не може да бъде решен по пазарен път, тъй като глобалните пазари облагодетелстват преди всичко богатите страни, които разполагат със стабилни и устойчиви институти. Решението на проблема за неравенството в света авторката вижда в подписването на глобален социален контракт, който би бил насочен към увеличаване на възможностите за придобиване на образование от бедните и социално уязвимите слоеве на населението и подпомагане на държавите при създаването на надеждни институции. Несъвършенството на глобалните пазари предполага създаване на система от договорености и правила за управление на глобалната среда, за противодействие на глобалните финансови рискове и различните прояви на антиконкурентно поведение. Постигането на тези цели налага създаването на някои нови институции (напр. глобална антимонополна агенция).

Тъй като действащите глобални правила отразяват в по-голяма степен интересите на богатите, наложително е по-доброто представителство на бедните страни и народи в глобалните организации (МВФ, СБ, Съвета за сигурност на ООН и др.). Трябва да се обединят усилията за успешно завършване на деветия кръг от многостранните търговски преговори и сериозно да бъде обсъден въпросът за създаването

¹¹⁹ Вж. Радаев, В. В., цит. съч., с. 10.

на нови институции за справяне с глобалните рискове (напр. Агенция за международната миграция при ООН).

Глобалната икономика е мощен инструмент за увеличаване на богатството и благосъстоянието на света. Глобалното политическо устройство обаче не е съобразено с потенциалните възможности на глобалната икономика. През XXI век световната общност е изправена пред сериозно предизвикателство – необходимостта от укрепване и реформиране на глобалните институции и правила. Така предимствата на глобалния пазар ще бъдат допълнени с възможностите за колективно управление на проблемни ситуации (в т.ч. несправедливото неравенство)¹²⁰.

От края на миналото десетилетие редица автори търсят възможности за **разпространение опыта на регионалните интеграционни обединения** (в т.ч. преди всичко ЕС) **върху глобалното икономическо управление**. Според изтъкнатия британски социолог Антъни Гидънс, една ефективна система за глобално управление може да бъде изградена, като следва схемата на политическите институции на ЕС: представителен орган (парламент), административен орган (комисия), и междуправителствен орган (съвет на министрите), а също и оторизиран международен съд. За изграждането на такава глобална система, твърди Гидънс, СТО, МВФ и СБ могат да се слеят в единен орган, подобен на Комисията на ЕС. ООН може да бъде разделена на парламент и съвет на министрите. ОИСР може да се разшири, като обхване всички страни в света. Това означава, че ОИСР ще погълне ЕС и съответно ще засили своите прерогативи до равнището на тези, които имат институциите на ЕС. Според Гидънс, предлаганата от него система може да осигури управляемост на глобално равнище, ще стимулира утвърждаването на демокрацията в световен мащаб, ще създаде условия и предпоставки за справяне с глобалното икономическо неравенство и за контрол върху екологичните рискове¹²¹.

ЕС може да се разглежда като модел за глобалното икономическо управление и според концепцията на германския учен Улрих Бек. Подобно на Гидънс, той смята, че ЕС може да се превърне в образувание, ефективно противодействащо на неолибералната глобализация. За разлика от Гидънс, в своята концепция Бек не предвижда създаването на глобални институционални структури. Според него ЕС ще бъде само един от елементите на “системата от транснационални държави”, която може да пренасочи глобализацията в конструктивно русло. Бек се обявява решително срещу идеята за “глобална държава”. Според него такава държава би се превърнала “в най-тираничното образувание”¹²².

Споменатият вече А. Етциони смята, че формирането на новия световен ред трябва да започне със създаването “примерно на дузина регионални обединения, притежаващи безспорни предимства в сравнение с конгломерата на повече от двестата държави”, и ще завърши със създаването на “глобална общност на общностите”.

¹²⁰ Подробно вж. Birdsoll, N., *Rising Inequality in the New Global Economy: 2005 WIDER Annual Lecture/UNU-WIDER*. WIDER Angle, № 2/2005.

¹²¹ Giddens, A., *The Third Way*, L., 1998, p. 145–147.

¹²² Бек, У., *Что такое глобализация?*, М., 2001, с. 235.

Създаването на тази “глобална общност” ще се опосредства от преговори и споразумения между регионалните алианси¹²³.

Специално място сред множеството предложения за реформиране на глобалното икономическо управление заема т.нар. **Комисия за глобално управление**. Тя беше учредена през 1995 г. по инициатива на големия германски политик и държавник Вили Бранд. В своя първи доклад, посветен на новата роля на ООН, комисията подчертава, че “националните държави днес са по-малко способни да се справят с множеството проблеми... Държавите и техните народи, които искат да контролират съдбите си, разбират, че могат да направят това само чрез съвместни усилия с другите. Те могат да осигурят бъдещето си чрез задължения към обща отговорност”. На тази основа се прави изводът за необходимостта от широко реформиране на системата на международните отношения и прилагането на нов подход към проблемите на международното сътрудничество. Докладът обосновава необходимостта от създаване на структури за глобално управление, при което на ООН се отрежда централна роля. Тази роля на ООН се обяснява с нейната позиция на универсален международен форум, в който са представени практически всички страни. Сред направените множество препоръки за реформиране на ООН фигурира и предложението на създаване на **Съвет за икономическа сигурност** като аналог на Съвета за сигурност на ООН¹²⁴. Идеята за необходимостта от създаване на такъв орган по-късно е лансирана и от други политици и учени. През 1998 г. тя беше обоснована от един много опитен и прагматичен политик – бившия председател на Европейската комисия Жак Делор. “Съветът за икономическа сигурност – заяви Ж.Делор – ще бъде школа за посрещане на глобализацията и ще намира прагматични решения за предсказване и предотвратяване на заплахата от кризи. Придобиването на опит в бързопроменящия се свят ще даде по-добри резултати, отколкото рутинното мислене на някои и коментарите на други, които, седнали удобно в своите кресла, гледат на големия световен стадион”¹²⁵. В цитираната вече монография “По-добрата глобализация” К.Дервиш и С.Йозер представят цялостен проект за създаването на **Съвет за икономическа и социална сигурност на ООН**.

Този съвет, както твърдят двамата автори, ще бъде отговорен за икономическата и социалната сфера на международната система. Той ще бъде конституиран на много по-високо равнище от сега съществуващия Икономически и социален съвет на ООН и ще има много по-силен мандат. Предвижда се Съветът за икономическа и социална сигурност (СИСС) да функционира на 2 равнища. Веднъж годишно той ще се събира на равнище държавни глави по време на годишните заседания на Общото събрание на ООН в Ню Йорк през септември. Предлага се постоянно действащият орган на СИСС да включва 14 членове с 2-годишен мандат. Членовете на СИСС трябва да бъдат хора с доказани умения, динамизъм и обществен престиж, готови и способни да действат като световни лидери в икономическата и социалната област.

СИСС на ООН ще играе ролята на “управленски чадър” над всички специализи-

¹²³ Etzioni, A., op. cit., p. 201.

¹²⁴ Срв. Колев, К., Вървим ли към глобално управление?, в. ”Дума”, 25 юни 2005 г., с. 10.

¹²⁵ Цит. по бюлетин “Европа”, 1998, № 9, с. 5.

рани икономически и социални агенции в системата на ООН – МОТ, ПРООН, ЮНКТАД, а също МВФ, СБ, СТО и др. Задачите на СИСС включват: създаване на обща рамка за съгласуване и ефикасност на международните институции и за сътрудничество в икономическата и социалната сфера; създаване на глобален пакет от мерки, необходими за увеличаване на ресурсите, предназначени за развитието; изготвяне на подробни насоки за избягване на дублирането в дейностите на специализираните институции; изготвяне на дългосрочни стратегии за сътрудничество; оценка на ефективността на институциите и техните програми и т.н. Чрез прозрачни и демократични процедури СИСС ще избира всички ръководители на институциите, за които отговаря¹²⁶. На СИСС ще бъде възложена също функцията по надзор над дейността на глобалните икономически и социални институции. Без да се намесва в непосредствената работа на институциите, СИСС ще осигурява стратегическото управление, ще осъществява връзките и публичните дискусии, ще оценява извършеното от тях.

Предполага се, че дейността на СИСС съществено ще повиши легитимността на управлението и доверието в глобалните институции, което е особено важно за МВФ и СБ. Предвижда се “сестрите от Бретън Уудс” да преминат през процедура на демократични реформи.

От СИСС се очаква да играе водеща роля при създаването на институционални и политически иновации, необходими за мобилизирането на ресурси за целите на развитието, да осигури ефикасна координация в дейността на различните институции в тази ключова област на глобалното сътрудничество.

Предполага се, че като представител на цялата световна общност СИСС ще повиши управляемостта на международната икономическа система, ще подобри чувствително взаимодействието и координацията на специализираните институции, ще утвърждава единен стратегически подход при управлението на икономическата и социалната сфера на международната система¹²⁷.

Представеният тук проект впечатлява със своята прагматичност и реалистичност. От организационно-техническа гледна точка неговата реализация не би следвало да породии особени трудности. Специфично достойнство на проекта е фактът, че той не предвижда разрушаване на действащата система на глобалните институции, а е насочен по-скоро към оптимизиране на нейното функциониране и управление. Осъществяването на този проект изисква политическа воля и силно изразено чувство за отговорност от страна на държавите – основни “играчи” в съвременните международни отношения. Може да се предполага, че бушуващата глобална финансово-икономическа криза ще изиграе ролята на катализатор при реализирането на този или на сходен проект за реформиране на системата за глобално икономическо управление.

В издадената през ноември 2008 г. книга, озаглавена “Кризата, и какво след нея?” изтъкнатият френски социолог **Жак Атали** представя своя концепция относно необходимите мерки за излизане от настоящата глобална финансово-иконо-

¹²⁶ Дервиш, К., С. Йозер, цит. съч., с. 151.

¹²⁷ Подробно относно представения проект вж. Дервиш, К., С. Йозер, цит. съч., с. 148–157.

мическа криза, а също интересни идеи за модернизиране на глобалното икономическо управление.

Преодоляването на глобалната финансово-икономическа криза налага, според Атали, предприемането на мерки във всяка национална икономика, а също мерки за глобално регламентиране. Необходимите мерки на национално-държавно равнище трябва да бъдат насочени към оздравяване на публичните финанси: съдействие за значително нарастване на спестяванията; поддържане на частното вътрешно търсене, повишаване на минималните работни заплати; поддържане на индустриалните сектори в затруднено положение; въвеждане на система за социална защита, която гарантира доходите в случай на болест, продължаване срока на помощ за безработица; организиране стабилността на пазара на жилищата при по-ниска и стабилна цена; подкрепа на междубанковия кредит, поддържане на ликвидността и платежоспособността на банките, глобално гарантиране на всички депозити, поддържане на по-строго счетоводство на финансовите институции; забрана на банкови инструменти, основани на спекулативни активи; подпомагане национализацията на отделни банки; твърди мерки с цел предотвратяване нарастването на бюджетния дефицит и др.

Мерките за глобално регламентиране включват: превръщане на МВФ в център за съгласуване на реформите, предприемани от различните страни; възлагане на МВФ на функции по изготвянето на глобални регламенти (напр. забрана на фискалните убежища; въвеждане на правила за рейтинговите агенции; опростяване и хармонизиране на счетоводните правила и т.н.); делегиране на допълнителна власт на МВФ (напр. при реструктуриране на суверенния дълг на всички страни, в т.ч. и САЩ; при преориентацията на тяхната икономическа политика) и т.н.

Идеите за модернизиране на глобалното икономическо управление са структурирани в 2 групи – неотложни мерки, които могат да бъдат осъществени в кратък срок, и стратегически мерки, които могат да бъдат реализирани в далечна перспектива.

Към неотложните мерки авторът отнася: разширяване на Г-8 в Г-20; сливане на Г-20 и Съвета за сигурност в Съвет за управление, на който да бъдат възложени правомощия в икономическата област и който да се ползва с политическа легитимност; поставяне на МВФ, СБ и други световни финансови институции под егидата на Съвета за управление; реформиране на управителните тела и правилата за гласуване в МВФ, СБ и др., за да се има предвид новият Съвет за управление; обезпечаване на тези институции със съответни бюджети.

Стратегическите мерки, според Атали, трябва да бъдат насочени към създаване на условия за хармонично развитие в планетарен мащаб. За постигането на тази цел е необходимо създаването на инструменти за упражняване на глобален суверенитет: един парламент; едно правителство, единно планетарно приложение на Универсалната декларация за правата на човека и последващите протоколи, прилагане на решенията на МОТ в материята за правото на труд; една централна банка; една обща парична единица; единен планетарен бюджет; една полиция; едно планетарно

правосъдие; единен планетарен минимален доход; единен глобален контрол върху финансовите пазари¹²⁸.

Идеите на Ж. Атали за реформиране на системата на глобалното икономическо управление впечатляват със специфичното съчетание на тактически и стратегически подход, с ясното разбиране за необходими смели стъпки в по-далечен план и частични (по същество “саниращи”) мерки в настоящия момент. Вниманието заслужават също предложенията за разширяване правомощията на някои институции (напр. МВФ) и учредяването на нови (напр. Съветът за управление, под чиято егида ще функционират МВФ и СБ).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вихрещата се с пълна сила глобална финансово-икономическа криза беше в значителна степен предизвикана от деформациите в развитието на съвременната пазарна икономика. Ярък израз на тези деформации е нездравословната експанзия на финансовите пазари. Според “Монд дипломатик” между 1992 и 2007 г. глобализираният финансов пазар е увеличил своя обем 150 пъти! Това наистина експлозивно нарастване се намира в ярък контраст с динамиката на световния БВП, който за периода 1990-2007 г. е увеличил размера си по-малко от 2,5 пъти (по текущи цени). Във вътрешната структура на финансовия сектор се наблюдават особено динамични изменения – основен обект на търговия са високорисковите (но и високодоходни) финансови деривати, които, според някои оценки, са станали неразбираеми дори за собствените си изобретатели. Обемът на финансовите деривати в края на 2006 г. (243,3 трлн. дол.) превишава 3,4 пъти сумата на световните банкови активи (70,9 трлн. дол.)¹²⁹. Финансовото “свръхпроизводство”, характерно за последните 2 десетилетия, обуслови един закономерен резултат – хипертрофираното съотношение между реален и финансов сектор. По своя обем глобалният финансов пазар превишава повече от 40 пъти световния БВП и над 200 пъти размера на световната търговия¹³⁰. Неудържимото нарастване на глобалния финансов пазар закономерно доведе до утвърждаването на нов феномен, определян като “казиноикономика” (“казинокапитализъм”), при който печалбите имат като свои източник борсовите спекулации, а не реалната икономика. Може да се приеме, че съвременният капитализъм е “мутирал”, че той е претърпял качествена промяна, определена от някои автори (Д. Плион, Р. Пасе) още в началото на настоящото десетилетие като “финансиаризация на капитализма”. Днес с основание може да се твърди, че спекулативният финансов пазар е доминиращият пазарен сегмент, че протича интензивен процес на обособяване на финансовия сектор спрямо реалния¹³¹. В системата на съвременната пазарна икономика реалният сектор заема по същество символичен дял.

¹²⁸ Варон, Б., “Светът е в криза! Как да излезем от нея?”, в. “Дума”, 6 февруари 2009, с. 23.

¹²⁹ Срв. Рогов, С., США и эволюция международной финансовой системы, Экономист, 2009, № 3, с. 19.

¹³⁰ Срв. Стоянов, В., Неолибералната финансова система – провокатор и генератор на глобалната финансово-икономическа криза и очакванията след нея, Икономическа мисъл, 2008, № 6, с. 39.

¹³¹ Срв. Варон, Б., Съвременният капитализъм мутира, в. “Дума”, 16 януари 2009, с. 23.

Глобалната финансово-икономическа криза реално ознаменува тоталния провал на неолиберализма като икономическа доктрина и стопанска политика. Неолиберализмът, често определян като идеология на пазарния фундаментализъм, представлява опростен модел на пазарната икономика. Ключова роля в този модел се отрежда на спонтанното действие на конкурентните пазарни сили (митичната “невидима ръка”), които автоматично привеждат пазарите в състояние на равновесие, тъй като постоянно координират дейността на пазарните агенти. В съвременните условия обаче този механизъм практически не действа, тъй като отсъстват предпоставките за неговото функциониране – перфектните пазари с иманентната им свършена информация. При отсъствието на тези предпоставки ефективността на пазарния механизъм може да бъде повишена чрез целенасочената държавна намеса. Неолиберализмът обаче разглежда държавната намеса като “част от проблема, а не негово решение”. Максимумът, който проповядва неолиберализмът, гласи: “колкото по-малко държава, толкова по-добре”. Неадекватността на неолибералния теоретичен и стопански модел спрямо съвременните пазарни реалности намира външен израз в честите пазарни провали. За дискредитацията на неолиберализма като философия на стопанската политика показателна е лекотата, с която държавните институции пренебрегнаха неговите постулати и възприеха решителни прагматични действия за справяне с финансово-икономическата криза¹³². По този повод Мартин Уулф – бивш главен икономист на Световната банка, заявява “Сега всички сме кейнсианци”¹³³.

Избухването на кризата и ускореното ѝ глобализиране потвърди един отдавна известен факт – неефективността на глобалните икономически институции, неспособността им да изпълняват възложената им мисия по поддържането на икономическа стабилност и създаването на глобални публични блага. На най-високо политическо равнище категорично се осъзнава необходимостта от изграждане на нов, по-адекватен (а, следователно, и по-ефективен) международен икономически и финансов ред. През октомври 2008 г. британският министър-председател Гордън Браун заяви, че е настъпил краят на глобалната финансова архитектура, основана на МВФ и СБ, и призова за нов Бретън Уудс. По същото време Г. Браун и френският президент Никола Саркози ясно заявиха, че “финансовата архитектура, създадена след Втората световна война, вече не е подходяща”. Идеята за изграждане на нова финансова архитектура беше категорично подкрепена и от управляващия директор на МВФ Доминик Строс-Кан. Създадените след Втората световна война финансови институции, според него, не са в състояние да координират силно разрасналите се и интегрирани помежду си финансови центрове. Световните лидери дадоха ясно да се разбере, че в условията на формиращия се многополярен свят, при необратимите промени в световната геоикономическа карта, Г-7 не е подходящият форум за обсъждане (и още по-малко за решаване) на проблемите на международния икономически и финансов ред. Като такъв форум все по-определено се налага далеч по-представителната и по-балансирана формация на Г-20¹³⁴.

¹³² Вж. Ангелов, И., Световната финансова криза и България, *Икономическа мисъл*, 2008, № 5, с. 56, 60, 61.

¹³³ *Le Monde*, 6 януари 2009 г.

¹³⁴ Ангелов, И., *цит. съч.*, с. 53, 54.

Пътят от политическите декларации до реалното създаване на нов международен икономически и финансов ред, адекватен на силно глобализираната световна икономика, се очертава да бъде продължителен и труден. Логично е да се предполага, че меродавните политически решения по този проблем ще се вземат след като отшуми настоящата финансово-икономическа криза. От края на 2008 г. усилията на Г-20 са насочени преди всичко към съгласувани действия за “гасене на пожара”, т.е. за изработване на общ подход за справяне с кризата. В процеса на подготовката за срещата на Г-20 на 2 април 2009 г. в Лондон ясно се проявиха противоречията в подхода на САЩ и Великобритания, от една страна, и Франция и Германия, от друга. Докато първите смятат, че приоритетна роля в борбата срещу кризата трябва да играят финансовите стимули, вторите извеждат на преден план по-строгите регулации на финансовите пазари и надзора при тяхното функциониране. В крайна сметка в Лондон бяха приети определени компромисни решения с антикризисна насоченост: беше решено капиталът на МВФ да бъде утроен като ще достигне 750 млрд. дол.; постигнато беше съгласие МВФ да емитира СПТ в размер на 250 млрд. дол.; договорени бяха 250 млрд. дол. за стимулиране на световната търговия през следващите 2 години; взето беше решение за създаване на нов кредитен инструмент на МВФ в размер на 250 млрд. дол. Средствата по тази кредитна линия ще се отпускат по облекчена процедура (без предварително одобрени от фонда условия) на страни със стабилни макроикономически показатели; предвидено беше международните банки за развитие да отпуснат допълнителни 100 млрд. дол. на най-бедните държави; страните от Г-20 се задължиха да съдействат за успешно завършване на търговските преговори в рамките на СТО (кръга “Доха”); съгласувано беше създаването на Съвет за финансова стабилност. Съветът ще наблюдава финансовите пазари и ще предупреждава за бъдещи кризи. Договорено беше също въвеждането на мерки за регулация и надзор над хеджфондовете и рейтинговите агенции, засилването на контрола спрямо офшорните центрове, налагането на стриктен контрол върху заплатите и бонусите на заетите във финансовия сектор и др.

Колкото и внушителен да изглежда представеният каталог на мерки, той едва ли може да се смята за “поява на нов световен ред и ... нова ера на международното сътрудничество”, както въодушевено заяви домакинът на срещата Г. Браун. Други анализатори са далеч по-сдържани в своите оценки. Според Л. Кордоние, “човек не трябва лесно да се доверява на този реформаторски порив”. Основната слабост на предвидените мерки той вижда в това, че “отговорите как да се промени моделът на глобалните финанси и икономическата система с цел да се възстанови доверието, на политическо равнище като че ли изпреварват размисъла доколко тези действия са полезни и дали интересът е да бъдат “подсилени” или “подобрили”. Поради това той определя съгласуваните от Г-20 мерки като крѳпки по “Титаника” на глобалните финанси¹³⁵.

Навярно в решенията на Г-20 се съдържат отделни елементи на новия международен икономически ред (създаването на Съвет за финансова стабилност, надзор върху дейността на хеджфондовете и рейтинговите агенции, настъпление срещу данъчните убежища и др.). Би било жалко, ако “реформаторският патос” се огра-

¹³⁵ Кордоние, Л., Крѳпки по “Титаника” на глобалните финанси, Монд Дипломатик, април 2009, с. 8.

ничи с тези нови моменти. По всяка вероятност освен частично “освежаване” на действащата система за глобално икономическо управление е възможно нейното по-дълбоко реформиране, което да отстрани присъщите ѝ слабости. Не бива да се изключва и възможността за създаване на изцяло нов модел за глобално управление на международната икономическа система, което предполага подписване на нови глобални споразумения, както и създаване на съответна глобална институционална структура. Кой вариант за действие ще бъде избран сега е трудно да се каже. Отговорът на този въпрос ще зависи в значителна степен от дълбочината, продължителността (а, следователно, от икономическата и социалната цена) на настоящата глобална финансово-икономическа криза. При всички случаи моделът за глобално управление на международната икономическа система след кризата трябва да бъде съобразен с икономическите и социалните реалности на силно глобализирания съвременен свят. А това изисква далновидност и силно развито чувство за отговорност в глобалните играчи.

ОТНОСНО ГЛОБАЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Резюме:

Настоящата студия е посветена на един фундаментален проблем на международната икономика в условията на глобализацията. Обоснована е обективната необходимост от глобално управление на международната икономическа система, формулирани са мисията и основните задачи на глобалното икономическо управление. В критичен план са представени основните концептуални модели за глобално управление на международната икономическа система. Особено внимание е отделено на действащия модел на неолибералния институционализъм. Интерпретирани са неговите идейно-теоретични основи, историческата му еволюция, постижения и слабости. Анализът се обвързва с актуалните кризисни процеси в международната икономическа система. Аргументира се изводът за необходимостта от дълбоко реформиране на институционализиращия механизъм за управление на международната икономическа система, за да бъде приведен той в съответствие с потребностите на съвременната силно глобализирана икономика. Схематично са представени и някои алтернативни идеи за конструиране на разглеждания механизъм.

ОТНОСНО ГЛОБАЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Abstract:

The paper deals with a fundamental problem of the international economy under the conditions of globalization. The author argues an objective necessity for the global management of the international economic system, identifies the mission and the basic objectives of the global economic management. The paper reviews and critically discusses the main conceptual models of the global management of the international economic system and more specifically, focuses on the operating model of the neo-liberal institutionalism – namely, the interpretation of its theoretical and conceptual basis, its historical evolution, its achievements and weaknesses. The analysis is linked to the current crisis processes of the international economic system. As a conclusion, it is argued that a profound reform of the institutionalized management model of the international economic system is required in order to match it against the requirements of the modern, highly globalized economy. Some alternative ideas for constructing the mechanism under review have been outlined.